

Panteia

Research to Progress

Research voor Beleid | EIM | NEA | IOO | Stratus | IPM

Inventarisatie educatie geschiedenis voormalig Nederlands-Indië

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Henri Faun
Gratiëlla Schippers
Wouter Jacobs

Zoetermeer, 25 juni 2021

De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij Panteia. Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Vermenigvuldigen en/of openbaarmaking in welke vorm ook, alsmede opslag in een retrieval system, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van Panteia. Panteia aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

The responsibility for the contents of this report lies with Panteia. Quoting numbers or text in papers, essays and books is permitted only when the source is clearly mentioned. No part of this publication may be copied and/or published in any form or by any means, or stored in a retrieval system, without the prior written permission of Panteia. Panteia does not accept responsibility for printing errors and/or other imperfections.

Inhoudsopgave

Managementsamenvatting	4
1 Inleiding	5
1.1 Aanleiding	5
1.2 Doel en onderzoeksvragen	5
1.3 Opzet inventarisatie	7
1.4 Leeswijzer	8
2 Educatie in regulier onderwijs	9
2.1 Afbakening en werkwijzen inventarisatie educatie in regulier onderwijs	9
2.2 Uitgangspunten voor onderwijs	10
2.3 Methodes van uitgeverij voor geschiedenisles	15
2.4 Geschiedenisles in de praktijk	19
2.5 Voorbereiding geschiedenisdocenten op onderwijs over Nederlands-Indië	26
2.6 Analyse en aanknopingspunten voor educatie	28
3 Kennis vergroten buiten het regulier onderwijs	35
3.1 Afbakening onderzocht materiaal buiten het regulier onderwijs	35
3.2 Algemeen aanbod materiaal	36
3.3 Materiaal gericht op regulier onderwijs	38
3.4 Analyse en aanknopingspunten	40
4 Conclusies	43
4.1 Veel materiaal, aanbod gefragmenteerd	43
4.2 Mogelijke toevoegingen aan het aanbod	43
4.3 Betere benutting: stimuleren van de vraag	44
Bijlagen	47
Bijlage 1 Gesprekspartners interviews	47
Bijlage 2 Geschiedenismethoden in het onderwijs	49
Bijlage 3 Overzicht materiaal om kennis te vergroten buiten het regulier onderwijs	52

Managementsamenvatting

In opdracht van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport heeft Panteia in april en mei 2021 een inventarisatie uitgevoerd van het huidige educatieve aanbod over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië. Specifiek ging het daarbij over de periode vanaf de Tweede Wereldoorlog, de onafhankelijkheidsstrijd, de dekolonisatie en de migratie van mensen vanuit voormalig Nederlands-Indië naar Nederland. De inventarisatie ad zowel betrekking op aanbod binnen als buiten het reguliere onderwijs.

Aanleiding voor deze inventarisatie was de uitkomst uit een raadpleging door Panteia onder de brede Indisch-Molukse gemeenschap in Nederland om ideeën te verzamelen hoe de middelen in het kader van de Collectieve Erkenning te besteden. Hieruit kwam 'educatie' als een belangrijke bestemming naar voren.

Op basis van de inventarisatie worden de volgende conclusies getrokken:

- Binnen het regulier onderwijs wordt er in alle geschiedenismethoden aandacht besteed aan voormalig Nederlands-Indië. Doordat het geschiedeniscurriculum veelal in tien tijdvakken wordt aangeboden, komt de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië versnipperd aan bod en wordt deze gekoppeld aan verschillende thema's. Bovendien is er binnen het geschiedenisonderwijs te beperkt de tijd om diepgaand in te gaan op de alle perspectieven van verschillende actoren en bevolkingsgroepen rondom de gebeurtenissen in voormalig Nederlands-Indië.
- Buiten het reguliere onderwijs is veel materiaal beschikbaar dat kan bijdragen aan kennisvergroting over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië. Over alle denkbare gebeurtenissen perspectieven zijn bronnen te vinden. Een deel van dit aanbod is speciaal voor het onderwijs ontwikkeld.
- Gelet op het grote beschikbare aanbod zijn er beperkte suggesties te formuleren voor mogelijke c.q. wenselijke toevoegingen. Eventueel kan worden dacht aan het nader belichten van het gebeurtenissen rondom Papoea/Nederlands-Nieuw-Guinea. Dit aspect is relatief onderbelicht, maar wordt veelal wel als interessante materie gezien. Daarnaast wekken ervaringsverhalen veel interesse. Het is belangrijk om zo veel mogelijk verhalen en perspectieven op te tekenen en verspreiden.
- Aangezien er al veel materiaal beschikbaar is, zou de benutting van dit materiaal bevorderd kunnen worden door hiervoor meer interesse te wekken en de vraag hiernaar te stimuleren. Dit kan door de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië beter te laten aansluiten bij actuele thema's en/of door de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië beter in te bedden in ons collectieve geheugen.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Begin 2020 heeft de staatssecretaris van het Ministerie van VWS de Tweede Kamer toegezegd de Indisch-Molukse gemeenschap te betrekken bij het voornemen van het kabinet om na te gaan wat zij extra kunnen betekenen voor deze gemeenschap in het kader van 75 jaar einde Tweede Wereldoorlog. Het kabinet heeft besloten hiervoor een bedrag van 20,4 miljoen euro beschikbaar te stellen, waarvan 15,7 miljoen in 2021. De behoeften en wensen van de mensen uit de gemeenschap dienen leidend te zijn voor de besteding van dit extra geld.

Panteia heeft in het kader daarvan in 2020 een raadpleging uitgezet onder de brede Indisch-Molukse gemeenschap in Nederland om deze ideeën te verzamelen. Daarnaast heeft de staatssecretaris meerdere gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers uit de gemeenschap om een beeld te krijgen van de behoeftes die in de gemeenschap leven voor het besteden van het extra geld.

Uit de raadpleging en de gesprekken komt 'educatie' het meest prominent naar voren, en daarbij specifiek over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië. De erkenning van de gemeenschap en de verankering van de Indisch-Molukse identiteit en erfgoed in de Nederlandse samenleving vraagt in de eerste plaats om bekendheid met de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië als integraal onderdeel van de Nederlandse geschiedenis.

Naar aanleiding van deze resultaten heeft de staatssecretaris besloten een adviescommissie in te stellen om te adviseren over hoe de kennis over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië steviger kan worden verankerd in de Nederlandse samenleving.

1.2 Doel en onderzoeksvragen

Het Ministerie van VWS heeft Panteia gevraagd een onderzoek te doen naar het huidige educatieve aanbod over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië om de adviescommissie te kunnen faciliteren in hun verkenning. De uitkomsten uit het onderzoek worden in dit rapport beschreven en toegelicht.

Het doel van het onderzoek is om zowel binnen als buiten het reguliere onderwijs te inventariseren welke vormen van educatie plaatsvinden, hoe dit gebeurt, welke inhoud wordt belicht en waar verbetermogelijkheden zijn. Bij de inhoud kijken we ook naar de perspectieven die worden belicht. Daarmee bedoelen we de aandacht voor het gebeurtenissen, zoals deze door verschillende bevolkingsgroepen zijn beleefd. Denk hierbij aan Nederlanders, Indische-Nederlanders, Molukkers, Indonesiërs, Papoeas, et cetera.

Voor de uitvoering van het onderzoek hebben we de volgende onderzoeksvragen geformuleerd.

Regulier onderwijs

1. Wat is het aanbod aan (les)materiaal voor onderwijs over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië tijdens de Tweede Wereldoorlog en de nasleep daarvan?
 - Voor primair onderwijs, voortgezet onderwijs en hoger- en wetenschappelijk onderwijs (specifiek: PABO en geschiedenis, opleidingen die een 'multiplier' effect hebben richting primair en voortgezet onderwijs).
2. Wat zijn de kenmerken van de verschillende (les)materialen, in termen van:
 - Gehanteerde vorm / de gebruikte media.
 - Het perspectief.
 - De doelgroep.
3. In hoeverre dekken deze materialen de verschillende *inhoudelijke* facetten van de geschiedenis, specifiek:
 - De Tweede Wereldoorlog in voormalig Nederlands-Indië
 - De periode 1945-1949 richting onafhankelijkheid van Indonesië
 - De komst naar Nederland vanuit Nederlands-Indië en de integratie in de Nederlandse samenleving
 - Onderscheid tussen bevolkingsgroepen vanuit voormalig Nederlands-Indië
4. In hoeverre worden deze materialen actief in het onderwijs gebruikt? Welke materialen / inhoudelijke facetten van de geschiedenis wel en niet?

Buiten het reguliere onderwijs

5. Wat is het aanbod aan educatief materiaal / educatieve initiatieven (voorlichting, musea, exposities, educatieve samenwerkingsverbanden, mediaproducties) over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië tijdens de Tweede Wereldoorlog en de nasleep daarvan?
6. Wat zijn de kenmerken van de verschillende (les)materialen, in termen van:
 - Duurzaamheid van het initiatief (doorlopend of tijdelijk / thematisch)
 - De gehanteerde vorm / gebruikte media.
 - Het perspectief.
 - De beoogde doelgroep.
 - Regionale spreiding.
7. In hoeverre dekken deze materialen de verschillende facetten van de geschiedenis, specifiek:
 - De Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië
 - De periode 1945-1949 richting onafhankelijkheid van Indonesië
 - De komst naar Nederland vanuit Nederlands-Indië en de integratie in de Nederlandse samenleving
 - Onderscheid tussen bevolkingsgroepen vanuit Nederlands-Indië

8. Wat is het bereik van deze initiatieven, in termen van deelnemers uit verschillende doelgroepen (mensen met en zonder wortels in Nederlands-Indië, verschillende herkomstregio's in voormalig Nederlands-Indië).

Analyse uitkomsten aanbod en benutting in regulier onderwijs en daarbuiten

9. Welke discrepanties zijn er ten aanzien van het educatief materiaal? In termen van:

- Het aanbod van lesmateriaal voor het onderwijs en het gebruik hiervan.
- Beoogde doelgroepen en bereikte doelgroepen.
- Regionale spreiding van educatief materiaal.
- Mogelijke onderwerpen voor educatie (facetten van de geschiedenis) versus de aangeboden educatie.
- Onbenutte mogelijkheden in termen van media en perspectieven.
- Inhoud.
- Perspectieven.

1.3 Opzet inventarisatie

Voor de inventarisatie zijn de volgende stappen gezet:

1. **Deskresearch:** op internet is gezocht naar educatieve initiatieven en educatief materiaal over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië vanaf 1942. Op basis van deze deskresearch is een overzicht gemaakt van zo veel mogelijk beschikbaar materiaal, zowel binnen als buiten het onderwijs. Dit materiaal is als uitgangspunt voor het onderzoek genomen.
2. **Interviews:** er zijn 30 gesprekken gevoerd met stakeholders die betrokken zijn bij educatie over voormalig Nederlands-Indië, zowel binnen als buiten het onderwijs.

Binnen het onderwijs hebben wij gesproken met makers van methoden, docenten aan hbo- en wo-instellingen die geschiedenisdocenten opleiden en betrokkenen bij het opstellen van de curricula en examens. Met deze personen is gesproken over hoe de inhoud van lessen in het primair- en voortgezet onderwijs tot stand komt, welke afwegingen worden gemaakt en welke rol Nederlands-Indië speelt in de geschiedenisles.

Buiten het onderwijs hebben wij gesproken met verschillende initiatiefnemers op het gebied van het ontwikkelen van educatief materiaal. Met hen spraken wij over het hun eigen aanbod en het aanbod dat zij daarnaast zien. Daarbij is ingegaan op de perspectieven die daarin worden belicht en de doelgroepen die met het materiaal worden bediend.

In alle gesprekken is ook ingegaan op educatie over Nederlands-Indië in het algemeen en hoe de vraag hiernaar uit ziet.

Een overzicht van alle gesprekspartners is opgenomen in bijlage 1.

3. **Enquête:** Ten slotte is er een online enquête gehouden onder 309 docenten die geschiedenisles geven, als volgt verdeeld over de schoolsoorten:

- primair onderwijs: 108
- vmbo: 62
- havo: 68
- vwo: 71

De respondenten zijn geworven via een panel van docenten¹. Met de inzet van dit panel wordt op totaalniveau een representatieve respons gerealiseerd naar de kenmerken schoolgrootte (uitgedrukt in aantal leerlingen), denominatie (katholiek, openbaar, protestants-christelijk en overig) en regio (Nielsen-indeling en naar de indeling die OCW hanteert: Noord, Midden en Zuid). De resultaten van de online enquête wijzen daarnaast op een hoge mate van (externe) validiteit, omdat deze overeenkomen met de resultaten uit de interviews en de desk research.

1.4 Leeswijzer

Na deze inleiding volgt in hoofdstuk 2 een beschrijving van educatie over voormalig Nederlands-Indië in het onderwijs. Hierin combineren wij de inzichten verkregen uit de interviews met de resultaten uit de enquête.

In hoofdstuk 3 lichten we de inventarisatie van educatieve initiatieven buiten het onderwijs toe. Hieronder vallen ook de initiatieven die buiten het onderwijs zijn opgestart maar wel toenadering zoeken tot het onderwijs.

Aangezien de educatie binnen en buiten het onderwijs heel anders van aard zijn, zijn de hoofdstukken ook anders opgezet om zo het beste de initiatieven en werkwijzen toe te kunnen lichten. In hoofdstuk 2 staan vooral de werkwijzen van docenten centraal. Aangezien er veel initiatieven buiten het onderwijs zijn, benoemen wij deze kort in hoofdstuk 3, met daarbij een beknopte toelichting.

In het afsluitende hoofdstuk 4 trekken wij conclusies op basis van de verzamelde informatie en geven wij handreikingen waarmee de adviescommissie zo gericht mogelijk aan de slag kan.

NB: omwille van de leesbaarheid hanteren we in dit rapport de term voormalig Nederlands-Indië voor de gehele archipel, dus inclusief de Molukken en Nederlands-Nieuw-Guinea.

¹ Dit panel wordt beheerd door DUO Onderwijsonderzoek & Advies. De docenten hebben zichzelf opgegeven voor het panel en doen op eigen beweging mee aan onderzoek. De uitvoering van de enquête heeft dus niet bijgedragen aan ongewenste belasting van medewerkers in het onderwijs.

2 Educatie in regulier onderwijs

In dit hoofdstuk presenteren wij de resultaten van de inventarisatie van educatief materiaal binnen het onderwijs. Allereerst lichten wij de afbakening en werkwijzen voor de totstandkoming van dit hoofdstuk toe (paragraaf 2.1). Vervolgens gaan we in op de uitgangspunten voor geschiedenisonderwijs (2.2). Daarna lichten wij de verschillende methoden toe, inclusief een blik op de inhoud (2.3). Dit doen wij op basis van deskresearch. Vervolgens gaan wij in op hoe de methoden worden toegepast in de les, op basis van de enquête onder docenten (2.4). Daarna gaan wij op basis van de enquête in op de werkwijzen van docenten in de praktijk (2.5). Ten slotte trekken wij enkele conclusies op basis van de inventarisatie (2.6).

2.1 Afbakening en werkwijzen inventarisatie educatie in regulier onderwijs

Bij de inventarisatie zijn wij uitgegaan van het geschiedenisonderwijs in het primair en voortgezet onderwijs. Voor deze afbakening is gekozen omdat de inventarisatie inzoomt op de educatie over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië en de gebeurtenissen sinds de Tweede Wereldoorlog. Het is mogelijk dat voormalig Nederlands-Indië en de migratie vanuit de voormalige kolonie naar Nederland onderwerp van gesprek zijn bij andere vakken op school. Daarbij kan gedacht worden aan maatschappijleer en burgerschapsonderwijs. Deze vakken zijn echter buiten beschouwing gelaten.

De informatie uit dit hoofdstuk is gebaseerd op:

- **Deskresearch:** we hebben zo veel mogelijk lesmateriaal van verschillende uitgevers (methoden) bekeken. De meeste uitgevers bieden op hun website een inkijk in de onderwerpen of thema's die in de methoden aan bod komen. Dit is veelal op basis van een (globale) inhoudsopgave van de methode. Wij hebben niet bij alle methoden kunnen nagaan hoeveel aandacht er wordt besteed aan voormalig Nederlands-Indië en de migratie richting Nederland. Wel hebben wij een globaal idee kunnen vormen over de mate waarin verschillende onderwerpen in de methode aan bod komen. Naast de methoden hebben wij ook stukken bestudeerd die als basis voor het curriculum op scholen dienen. Dit zijn bijvoorbeeld stukken van het College voor Toetsen en Examens, waarin de examenstof wordt beschreven.
- **Interviews:** we hebben 15 interviews gehouden met verschillende betrokkenen in het onderwijs, namelijk:
 - 2 uitgevers van geschiedenismethoden. Zij gaven inzicht in hoe hun methoden tot stand komen, welke keuzes daarin worden gemaakt en de rol die voormalig Nederlands-Indië in hun methoden speelt.
 - 2 leerplanontwikkelaars (voor het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs) van de Stichting Leerplanontwikkeling (SLO). Zij gaven inzicht in wat er in de curricula aan bod

komt en de rol die voormalig Nederlands-Indië in de geschiedeniscurricula speelt.

- 2 bestuursleden van de vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN), beiden tevens actief in het onderwijs. Zij gaven inzicht in het geschiedenisonderwijs in het algemeen, de rol die voormalig Nederlands-Indië daarin speelt en de aspecten die zij zien dat in meer of mindere mate aan bod komen.
- 5 medewerkers van universiteiten (hoogleraren, universitair hoofddocent, lectoren), zij zijn betrokken bij het opleiden van studenten geschiedenis. Veel geschiedenisdocenten hebben een universitaire opleiding geschiedenis gevolgd. De gesproken personen hebben dus een goed beeld van hoeveel oog geschiedenisdocenten tijdens hun eigen opleiding voor voormalig Nederlands-Indië hebben.
- 4 lerarenopleiders van hogescholen (zowel PABO als geschiedenisonderwijs). Zij gaven inzicht in de aandacht die voormalig Nederlands-Indië krijgt bij het opleiden van docenten voor het primair onderwijs en geschiedenisdocenten in het voortgezet onderwijs. Ook gaven zij hun beeld van de algehele aandacht voor educatie over voormalig Nederlands-Indië in het onderwijs.

Naast de interviews met deskundigen uit het onderwijs, hebben ook een aantal interviews met initiatiefnemers voor educatie van buiten het onderwijs bijgedragen aan de inhoud van dit hoofdstuk.

- **Enquête** onder 108 docenten in het primair onderwijs en 201 geschiedenisdocenten in het voortgezet onderwijs.

In dit hoofdstuk worden de resultaten uit de deskresearch, interviews en enquête gezamenlijk beschreven. Deze keuze hebben wij gemaakt om de inzichten vanuit de drie methoden met elkaar te kunnen combineren tot één samenhangend verhaal.

2.2 Uitgangspunten voor onderwijs

Om te begrijpen op welke wijze voormalig Nederlands-Indië in de geschiedenislessen op scholen aan bod komt, is het van belang om allereerst enkele uitgangspunten voor het geschiedenisonderwijs te schetsen, namelijk:

- tijdvakken, kenmerkende aspecten en de Canon;
- examenstof;
- schoolexamens en curricula;
- de vrijheid van onderwijs;
- de positie van geschiedenisonderwijs.

Tijdvakken, kenmerkende aspecten en de Canon

Als leidraad in zowel het basisonderwijs als voortgezet onderwijs wordt in het geschiedenisonderwijs een indeling in tien tijdvakken gehanteerd (zie de box hieronder). De mate van diepgang waarmee de onderwerpen worden behandeld verschilt echter wel tussen PO en VO. Deze tijdvakken zijn ingesteld door de Commissie Historisch en Maatschappelijke Vorming, onder leiding van hoogleraar Piet de Rooy.

De commissie werkte in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OCW)².

10 tijdvakken voor geschiedenisles

1. Tijd van jagers en boeren (< 3000 voor onze jaartelling) / Prehistorie;
2. Tijd van Grieken en Romeinen (3000 voor onze jaartelling - 500) / Oudheid;
3. Tijd van monniken en ridders (500-1000) / vroege Middeleeuwen;
4. Tijd van steden en staten (1000-1500) / hoge- en late Middeleeuwen;
5. Tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600) / Renaissance / 16e eeuw;
6. Tijd van regenten en vorsten (1600-1700) / Gouden Eeuw / 17e eeuw;
7. Tijd van pruiken en revoluties (1700-1800) / eeuw van de Verlichting / 18e eeuw;
8. Tijd van burgers en stoommachines (1800-1900) / industrialisatie / 19e eeuw;
9. Tijd van de wereldoorlogen (1900-1950) / eerste helft 20e eeuw;
10. Tijd van televisie en computer (vanaf 1950) / tweede helft 20e eeuw.

Voor het voortgezet onderwijs zijn er door de Commissie-de Rooy voor havo en vwo per tijdvak zogeheten 'kenmerkende aspecten' geformuleerd, waarvan leerlingen in ieder geval kennis moeten nemen. In totaal zijn er 49 kenmerkende aspecten. Een aantal van deze aspecten heeft direct of indirect betrekking op de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië en Indonesië. Deze zijn hieronder weergegeven.

Voor voormalig Nederlands-Indië relevante kenmerkende aspecten per tijdvak

Tijdvak 5: tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600)

18. Het begin van de Europese overzeese expansie.

Tijdvak 6: Tijd van regenten en vorsten (1600-1700)

25. Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie.

Tijdvak 7: Tijd van pruiken en revoluties (1700-1800)

29. Uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden trans-Atlantische slavenhandel, en de opkomst van het abolitionisme.

Tijdvak 8: Tijd van burgers en stoommachines (1800-1900)

33. De moderne vorm van imperialisme die verband hield met de industrialisatie.

Tijdvak 9: Tijd van de wereldoorlogen (1900-1950)

40. het voeren van twee wereldoorlogen;

44. vormen van verzet tegen het West-Europese imperialisme.

Tijdvak 10: Tijd van televisie en computer (vanaf 1950)

46. De dekolonisatie die een eind maakte aan de westerse hegemonie in de wereld;

49. De ontwikkeling van pluriforme en multiculturele samenlevingen

Zoals af te lezen is uit de omschrijving van de kenmerkende aspecten, worden voormalig Nederlands-Indië, Indonesië of de verschillende bevolkingsgroepen niet specifiek benoemd. Wel is het logisch dat voormalig Nederlands-Indië bij meerdere van de genoemde aspecten aan bod komt.

² <https://www.canonvannederland.nl/nl/primair-onderwijs/didactisch-concept/leerplan-slo/geschiedenis>

Naast de tijdvakken en kenmerkende aspecten is er ook de Canon van Nederland³. Deze Canon is recentelijk herijkt en bestaat uit vijftig 'vensters'. Deze vensters zijn belangrijke personen, voorwerpen en gebeurtenissen die samen het verhaal van de historische en culturele ontwikkeling van Nederland laten zien. Drie van deze vensters hebben direct betrekking op voormalig Nederlands-Indië:

- **1602-1799. VOC en WIC: Varen en vechten voor handel**
- **1860. Max Havelaar: onrecht in Nederlands-Indië**
- **1945-1949. Indonesië: de strijd voor onafhankelijkheid**

De Canon van Nederland is tussen 2005 en 2007 door de commissie-Van Oostrom op verzoek van de regering samengesteld. In 2019-2020 is de Canon vernieuwd door de commissie-Kennedy. In 2010 is de Canon van Nederland opgenomen in de kerndoelen voor het primair en voortgezet onderwijs. De kerndoelen over de tien tijdvakken zijn daarbij aangevuld met de zin: "De vensters van de canon van Nederland dienen als uitgangspunt ter illustratie van de tijdvakken."

Curricula en examenstof

Het examen wordt bepaald door het curriculum. Het curriculum in de bovenbouw van het VO bestaat uit eindtermen, vastgelegd in examenprogramma's. Een deel van die eindtermen zijn onderdeel van het centraal examen, het andere deel van het schoolexamen. In de praktijk heeft het eindexamen een sturende werking op de stof die in de les wordt behandeld. Docenten willen immers hun leerlingen goed voorbereiden op de examens. Zij besteden daarom veel aandacht aan de onderwerpen die in het eindexamen aan bod komen.

Centraal examen

Bij het centraal schriftelijk examen is er op alle schoolsoorten van het VO (vmbo, havo, vwo) sprake van enkele wisselende onderwerpen die centraal staan bij het eindexamen. Deze worden in het centraal examen bevestigd. De onderwerpen verschillen per schoolsoort en worden na enkele jaren aangepast.

Op dit moment (2021) staan de volgende onderwerpen per schoolsoort op het programma van het centraal eindexamen:

- **Vmbo (geschiedenis en staatsinrichting)**
 - Leervaardigheden in het vak geschiedenis en staatsinrichting.
 - Staatsinrichting van Nederland.
 - Historisch overzicht vanaf 1900.
- **Havo**
 - Kenmerkende aspecten binnen de tien tijdvakken.
 - Historische context: het Britse Rijk (1585 - 1900).
 - Historische context: Duitsland in Europa (1918 - 1991).
 - Historische context: Nederland (1948 - 2008).
- **Vwo**
 - Kenmerkende aspecten binnen de tien tijdvakken.
 - Historische context: de republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

³ <https://www.canonvannederland.nl/>

- Historische context: Duitsland.
- Historische context: Koude Oorlog.
- Historische context: Verlichtingsideeën en de democratische revoluties

Nederlands-Indië en Indonesië zijn alleen bij het vmbo uitdrukkelijk benoemd in de eindtermen voor het centraal examen. Verschillende kenmerkende gebeurtenissen zijn opgenomen in de syllabus die de inhoud van het eindexamen van het vmbo beschrijft (zie de box hieronder). Deze aspecten moeten leerlingen leren in het kader van de geschiedenis van Nederland.

Onderwerpen met betrekking tot voormalig Nederlands-Indië opgenomen in de eindtermen van het vmbo

Geschiedenis van Nederland

De kandidaat kan:

- kenmerkende gebeurtenissen en ontwikkelingen in Indonesië herkennen en in het juiste tijdsgewricht plaatsen en toepassen.
 - 1942: Japanse bezetting van de Nederlandse kolonie Indonesië / kampen / dwangarbeid / Indonesisch nationalisme.
- de gevolgen van het nationalisme in Indonesië, als voorbeeld van dekolonisatie, herkennen en beschrijven.
 - dekolonisatie van Indonesië: Soekarno roept de onafhankelijke Republiek Indonesië uit (17 augustus 1945) / politioele acties (1947 en 1948) / druk van de Verenigde Naties en de Verenigde Staten / soevereiniteitsoverdracht (1949).
- de kenmerkende gebeurtenissen en ontwikkelingen in Nederland herkennen, in het juiste tijdsgewricht plaatsen en toepassen.
 - sociaal-culturele veranderingen en toenemende pluriformiteit vanaf de jaren zestig: (o.a.) migranten (uit voormalige Nederlandse koloniën).
- de volgende personen herkennen, noemen en deze in de tijd plaatsen.
 - (o.a.) Soekarno.

Bron: College voor Toetsen en Examens (2019) geschiedenis en staatsinrichting vmbo: Syllabus centraal examen 2021. Versie 2, juni 2019

Op havo en vwo maakt Nederlands-Indië en Indonesië onderdeel uit van de tien tijdvakken. In de syllabus van het centraal examen van het havo wordt Indonesië één keer benoemd in de context van de migratiestromen na de dekolonisatie van Indonesië en Suriname. Gebeurtenissen in voormalig Nederlands-Indië worden niet specifiek benoemd in de syllabus van het centraal examen van het vwo. Voor het havo en het vwo betekent dit dat er een beperkte stimulans is voor docenten om uitgebreid bij Nederlands-Indië stil te staan in de les. Op deze twee schoolsoorten behoren gebeurtenissen in voormalig Nederlands-Indië en de (gevolgen van) de dekolonisatie tot de vele aspecten die in de lesstof worden behandeld.

Schoolexamens

Naast het centraal examen worden er ook schoolexamens afgenomen. Deze gaan bij het havo en het vwo over de verschillende tijdvakken en aanvullende thema's die de docent zelf kiest. Hierin is meer vrijheid voor de docenten. De mate waarin hier aandacht wordt besteedt aan voormalig Nederlands-Indië is afhankelijk van de eigen invulling van de docent.

Naast inhoudelijke onderwerpen is er bij havo- en vwo-scholieren ook veel aandacht voor vaardigheden zoals historisch besef, het herkennen van tijdperiodes, en de interpretatie van bronnen en gebeurtenissen. Daarbij speelt ook het begrip 'standplaatsgebondenheid' een rol. Dit houdt in: "Menselijk gedrag (denken en doen) in het verleden verklaren vanuit de toen en daar bekende en geaccepteerde kennis en waarden en vanuit de identiteit van individuen en groepen die in die tijd en/of op die plaats leefden en hierbij rekening houden met verschillende factoren die de standplaatsgebondenheid van mensen of een groep bepalen. (Bijvoorbeeld: waardesystemen, politieke, sociaaleconomische en culturele oriëntatie, kennis, gender, karakter, toevallige factoren)⁴". Oftewel: het belichten van onderwerpen vanuit een ander perspectief dan het eigen perspectief van de leerling en de docent en de onderwerpen in hun tijd plaatsen.

Aan het vmbo kunnen docenten voor hun lessen in het derde jaar kiezen voor twee van zes onderwerpen om in de klas te behandelen. Deze onderwerpen worden bevraagd in schoolexamens. Een van de onderwerpen waaruit docenten kunnen kiezen is 'Nederland en Indonesië.' Er wordt nergens (centraal) bijgehouden hoe vaak dit onderwerp daadwerkelijk wordt gekozen. Aangezien verschillende aspecten over Nederlands-Indië en Indonesië wel terugkomen in het centraal examen, ligt het volgens één van de gesproken onderwijsexperts voor de hand dat docenten dit onderwerp geregeld kiezen⁵.

Vrijheid van onderwijs

In Nederland is bij wet vastgelegd dat er vrijheid van onderwijs is (artikel 23 van de Grondwet). Dit betekent allereerst dat scholen vrij zijn om les te geven op basis van een grondslag die zij geschikt achten. Bovendien hebben scholen invloed op de onderwerpen die aan bod komen in de geschiedenisles. Op hoofdlijnen is het curriculum vastgesteld door de overheid, in de vorm van kerndoelen en examenprogramma's. Daarnaast kunnen docenten zelf onderwerpen kiezen om te behandelen, en kunnen ze dieper op bepaalde onderwerpen uit het curriculum ingaan.

Ook in de keuze voor methoden en te gebruiken materialen zijn scholen vrij. In veel gevallen kopen scholen bestaande methoden in, maar het is ook mogelijk om geheel eigen lesmateriaal te ontwikkelen en gebruiken. Voor het geschiedenisonderwijs betekent dit dat er niet één leidende methode of exacte inhoud van de lesstof is. Dat betekent ook dat het

⁴ College voor Toetsing Examens (2019) Geschiedenis VWO | Syllabus centraal examen 2021 Versie 2, juni 2019, p.12.

⁵ Deze aanname wordt bevestigd door de uitkomsten van onze enquête, zie paragraaf 2.2.

per docent kan verschillen welke perspectieven in welke mate worden belicht. Ook kan het per docent verschillen hoe diep deze op bepaalde aspecten van een gebeurtenis in gaat.

Uit de interviews komt het beeld naar voren dat de mate van aandacht voormalig Nederlands-Indië in het geschiedenisonderwijs deels afhankelijk is van de kennis en interesse van de docent. Hoe meer deze zelf interesse en kennis heeft over zaken als de Tweede Wereldoorlog in Zuidoost-Azië, de onafhankelijkheidsstrijd, dekolonisatie en migratie, hoe groter de kans dat deze onderwerpen uitgebreider worden behandeld. Ook de mate waarin verschillende perspectieven op deze gebeurtenissen worden belicht, hangen deels af van de eigen affiniteit van de docent.

De positie van geschiedenisonderwijs

Een laatste aspect dat een kader vormt voor het geschiedenisonderwijs is de hoeveelheid tijd die hiervoor wordt gereserveerd in het onderwijs. Vooral in het primair onderwijs is er relatief weinig tijd gereserveerd voor geschiedenisles. Veel van het onderwijs is gericht op rekenen en taal. Voor zaakvakken zoals geschiedenis, aardrijkskunde en natuur & techniek is slechts beperkte tijd per week gereserveerd.

In het voortgezet onderwijs is er meer tijd voor geschiedenisles dan in het primair onderwijs. Het blijft echter veelal beperkt tot twee of drie uur per week. In het voortgezet onderwijs wordt het vak onderwezen door docenten met een geschiedenisopleiding. Bovendien krijgen alle leerlingen op alle schoolsoorten enkele jaren geschiedenisles. Het hangt echter van het gekozen profiel af of een leerling geschiedenis in de bovenbouw tot en met het eindexamen houdt.

In de beperkte tijd die er voor geschiedenisonderwijs is, moeten veel onderwerpen worden behandeld. De gebeurtenissen rondom Nederlands-Indië vanaf de Tweede Wereldoorlog is één van de vele thema's en gebeurtenissen die aan bod komen. Dit betekent dat er veel afhangt van de persoonlijke interesse en motivatie van docenten hoe diepgaand en nadrukkelijk zij hierop ingaan.

2.3 Methoden van uitgevers voor geschiedenisles

Gebruik methoden

Verschillende uitgevers maken methoden die docenten kunnen gebruiken bij de geschiedenisles. Met het oog op de vrijheid van onderwijs zijn de scholen er vrij in om tussen de verschillende beschikbare methoden te kiezen. Ook kunnen docenten ervoor kiezen om het materiaal helemaal zelf te maken.

Op de markt voor methoden en schoolboeken zijn drie grote spelers: Noordhoff, Malmberg en ThiemeMeulenhoff. Aan het voortgezet onderwijs maakt ongeveer driekwart van de docenten gebruik van één of meer van de methoden van deze uitgevers (tabel 2.1). Dit blijkt uit onze enquête onder docenten.

tabel 2.1 Methoden in het voortgezet onderwijs

Uitgever	Naam methode	vmbo	havo	vwo
Noordhoff	Geschiedeniswerkplaats	26%	51%	37%
Malmberg	Memo	47%	34%	27%
ThiemeMeulenhoff	Feniks	19%	28%	30%
VO-digitaal	Tijd voor Geschiedenis	2%	9%	7%
Walburg Pers	Sprekend Verleden		4%	13%
Eigen materiaal		5%	1%	8%
Overig, waaronder:		10%	12%	7%
Blink	Blink Geschiedenis (Saga)			
Bricks (voor TTO)	Bricks History			
Driestar Educatief	Bronwijzer			
Boom	Forum			
Malmberg	Gamma			
Dedact	Leswijs			
Noordhoff	Plein M			

Bron: Panteia, 2021

In het primair onderwijs is er een grotere diversiteit. Docenten van basisscholen maken gebruik van materiaal van een breder spectrum van uitgeverijen. Daarnaast geven docenten in het primair onderwijs ook vaker aan geheel eigen materiaal te gebruiken (tabel 2.2).

tabel 2.2 Methoden in het primair onderwijs

Uitgever	Naam methode	% docenten
Blink	Blink Wereld - Geschiedenis	20%
Malmberg	Brandaan	17%
Noordhoff	Wijzer! Geschiedenis	12%
Da Vinci	Da Vinci	10%
Eigen materiaal		8%
Overig, waaronder:		37%
Zwijsen	Tijdzaken	
ThiemeMeulenhoff	Speurtocht	
Faqta	Faqta Geschiedenis	
Alles-in-1	Alles-in-1	
Grej of the Day	Grej of the Day	
International Primary Curriculum (IPC)	IPC	
Kern van de Zaak	Kern van de Zaak	
Klasse(n)Advies	Geschiedenis Anders	
Leskracht	Leskracht	
Malmberg	Argus Clou	
Malmberg	Bij de Tijd (uitgefaseerd)	
Nationaal Comité 4 en 5 mei	DenkBoek WOII	
OnlineKlas.nl	Topontdekkers	
VierKeerWijzer	VierKeerWijzer	

Bron: Panteia, 2021

Opzet en inhoud methoden

De meeste methoden maken gebruik van lesboeken en werkboeken met opdrachten. Daarnaast hebben de meeste uitgeverijen ook een online omgeving met extra opdrachten en achtergrondmateriaal, zoals teksten

en video's. Docenten kunnen deze online omgeving gebruiken om onderdelen aan hun les toe te voegen. In een aantal methoden is er ook een online omgeving voor leerlingen. Deze online omgeving kan gemakkelijker worden aangepast op nieuwe ontwikkelingen of kan worden aangevuld met nieuwe opgaven.

Tijdens de interviews gaven de uitgevers aan dat zij hun methoden geregeld actualiseren. Dit doen zij mede op basis van actualiteiten en wat docenten en de maatschappij in brede zin vragen van geschiedenisles. Dit wil zeggen dat de uitgeverijen open staan voor input vanuit voor onderwerpen en thema's die in de methode aan bod moeten komen. Daarmee sluiten de uitgeverijen aan bij actuele kwesties en onderwerpen waar op dit moment interesse in is. Ook kan de perceptie van gebeurtenissen over tijd veranderen wanneer er nieuwe inzichten zijn of de maatschappij anders naar gebeurtenissen kijkt.

In het primair onderwijs wordt de geschiedenisles door meerdere uitgevers in een integrale methode verwerkt, samen met aardrijkskunde en natuur en techniek. Dit is het geval bij Da Vinci, Zwijsen Tijdzaken, Alles-in-1, IPC, Leskracht en Topontdekkers. De lesstof gaat dan dieper op één algemeen onderwerp in (bijvoorbeeld 'Europa' of 'Azië en Afrika', dat als uitgangspunt voor meerdere vakken dient).

De uitgevers baseren hun methoden veelal op de tien tijdvakken en zorgen er daarbij voor dat daarin de 49 kenmerkende aspecten aan bod komen. Dit is zowel bij het PO als het VO. Daarmee sluiten ze aan bij de kerndoelen voor het onderwijs, die gebaseerd zijn op de tien tijdvakken. Soms worden de tijdvakken in de methoden nader uitgesplitst in meer thema's, zodat er dieper op gebeurtenissen kan worden ingegaan. Doordat de informatie veelal is opgedeeld in de tien tijdvakken, worden de gebeurtenissen in voormalig Nederlands-Indië en rondom de dekolonisatie en migratie veelal fragmentarisch besproken.

Voortgezet onderwijs

In het VO komen de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië, de dekolonisatie en de multiculturele samenleving in alle methoden in meer of mindere mate aan bod. In de deskresearch konden we van slechts een beperkt aantal methoden zien op welke wijze ze de gebeurtenissen in en om voormalig Nederlands-Indië beschrijven⁶. Wel konden wij op basis van inhoudsopgaven zien dat er in geen van de methoden voor havo en vwo sprake was van een afzonderlijk hoofdstuk waarin de ontwikkelingen die in Nederlands-Indië tot de onafhankelijkheid leidden en de uiteindelijke gevolgen van de dekolonisatie als één verhaal worden beschreven. In het vmbo is er in de bovenbouw wel meer aandacht hiervoor. Dit komt doordat "Nederland en Indonesië" één van de keuzeonderwerpen is om in het derde jaar te behandelen en verschillende aspecten van voormalig Nederlands-Indië ook terugkomen in de stof voor het centraal examen.

⁶ Doordat wij niet val alle methoden de inhoud konden zien, is een goede vergelijking moeilijk te maken. Wel hebben wij van enkele methoden iets meer details opgenomen in bijlage 2.

In de onderbouw van het VO en de bovenbouw van het havo en vwo worden verschillende onderdelen van het volledige verhaal rondom Nederlands-Indië meestal in de context van andere gebeurtenissen en ontwikkelingen beschreven. Zo wordt de weg richting onafhankelijkheid van Indonesië doorgaans in samenhang met de Tweede Wereldoorlog beschreven. De diepere achtergronden voorafgaand aan de oorlog (zoals de invoering van het cultuurstelsel) worden behandeld bij het thema 'industrialisatie'. Bij dekolonisatie en de weg richting multiculturele samenleving wordt Nederlands-Indië vaak in samenhang met andere koloniën beschreven. Daarbij is het perspectief ook wel internationaal: de dekolonisatie van zowel de Nederlandse als ook de Britse en Franse koloniën. Het is daarbij aan de docent om eventueel de kruisverbanden tussen de ontwikkelingen in de verschillende tijdvakken te leggen.

In de lesmethoden worden gebeurtenissen in toenemende mate aandacht van verschillende kanten belicht. Leerlingen worden actief uitgedaagd om zich te verplaatsen in, bijvoorbeeld, de motieven van Indonesiërs om onafhankelijk te worden en in de ervaringen van Molukse KNIL-soldaten. De mate waarop er op specifieke bevolkingsgroepen wordt ingegaan (zoals Nederlandse Indiërs, Molukkers, Indonesiërs, etc.), verschilt per methode.

Primair onderwijs

In het PO komen dezelfde tijdvakken als bij het VO aan bod. Deze worden echter meestal minder diepgaand behandeld. Een uitgever gaf over de lesstof van het PO aan dat het meer draait om het 'herkennen' van gebeurtenissen. Doordat er in het PO minder tijd voor geschiedenisles is, worden onderwerpen en ontwikkelingen veelal samengevoegd in thema's. De veranderingen in de Nederlandse samenleving en internationale verhoudingen worden dan in één verhaal gebracht. Gebeurtenissen in voormalig Nederlands-Indië worden wel benoemd, maar veelal zonder al te veel diepgaan detailniveau. Bij de deskresearch konden we alleen van de methode 'Leskracht' vaststellen dat er een specifiek onderdeel 'dekolonisatie' is dat als apart thema wordt behandeld⁷.

Beoordeling aanbod methoden door docenten

In de enquête hebben we de docenten op vier schoolsoorten (primair onderwijs, vmbo, havo en vwo) gevraagd om het aanbod aan methoden te beoordelen met het oog op de aandacht voor Nederlands-Indië vanaf de Tweede Wereldoorlog (figuur 2.1).

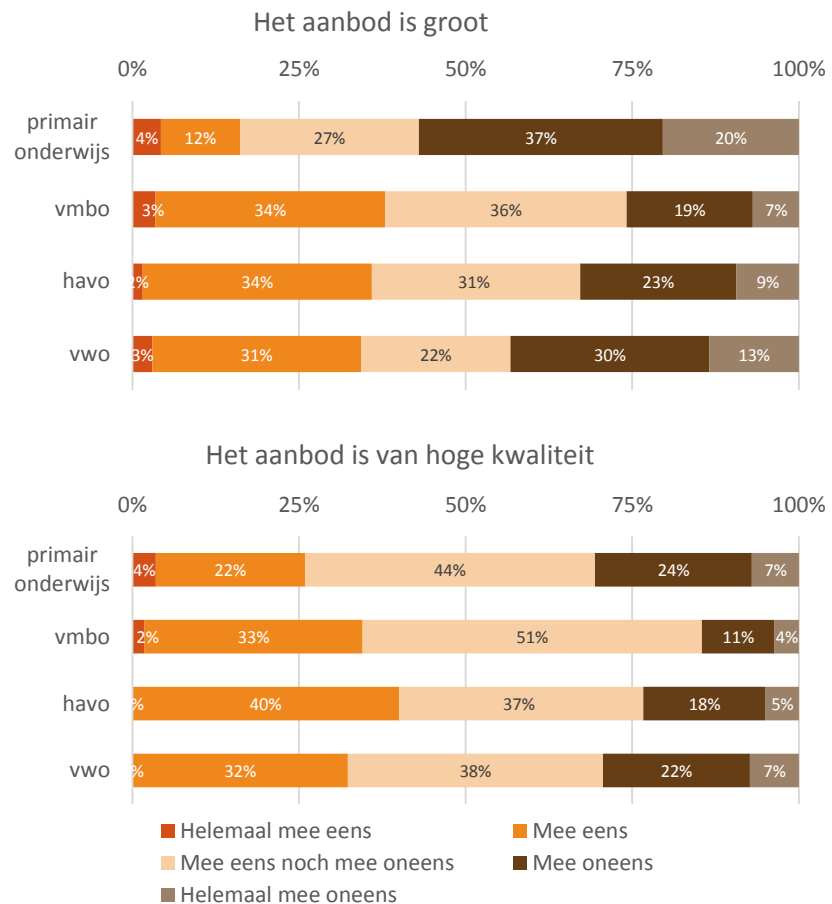
In het basisonderwijs vindt een meerderheid van de docenten dat het aanbod in de methoden niet groot genoeg is. In het voortgezet onderwijs is het beeld iets gemengder. Tussen de 34 en 37 procent van de docenten geeft aan dat er voldoende materiaal in de bestaande methoden beschikbaar is. Daartegenover staan echter ook docenten die het aanbod niet toereikend vinden. Vooral vwo-docenten geven dit aan (43 procent). Bij havo- en (vooral) vmbo-docenten is dit aandeel kleiner, respectievelijk 31 en 26 procent.

⁷ Dit wil overigens niet zeggen dat dit onderwerp niet ook in andere methoden aan bod komt.

Over de kwaliteit van de beschikbare methoden zijn wisselende beelden. Bij de docenten in het primair onderwijs zijn iets meer docenten negatief dan positief over de kwaliteit. Bij de vmbo-docenten en de havo-docenten zijn er meer positieve dan negatieve signalen, al is de meerderheid van de vmbo-docenten 'neutraal'. Bij de vwo-docenten zijn ongeveer evenveel docenten positief als negatief.

figuur 2.1 Beoordeling van aanbod en kwaliteit van methoden ten aanzien van de aandacht voor Nederlands-Indië vanaf WOII

Bron: Panteia, 2021.

2.4 Geschiedenisles in de praktijk

Docenten hebben zelf een grote invloed op de wijze waarop geschiedenis wordt onderwezen. Daarom hebben we in de enquête gevraagd hoe zij hun lessen in de praktijk vormgeven en in welke mate zij bepaalde onderwerpen en perspectieven belichten.

Eigen toevoegingen

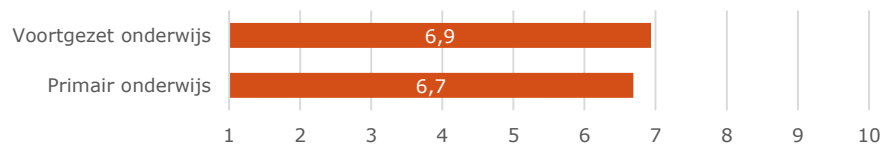
De meeste docenten geven in onze enquête aan dat ze de materie in de methode als uitgangspunt nemen en deze aanvullen met hun eigen kennis, inzichten en verhalen. Dit hebben wij als volgt uitgevraagd:

Met betrekking tot de onderwerpen WOII in Nederlands-Indië, de onafhankelijkheidsstrijd / de dekolonisatie en de periode na 1949: Hoe nauwgezet volgt u de lesmethode en in hoeverre voegt u hier zelf verhalen aan toe? Geef dit aan op een schaal van 1 tot 10, waarbij 1 staat voor: 'ik volg de methode nauwgezet, zonder toevoegingen' en 10 staat voor 'op basis van de onderwerpen in de methode vertel ik een eigen verhaal'.

Hieruit kwam zowel voor het PO als het VO eenzelfde beeld naar voren: met gemiddelde scores van net iets onder de 7 lijken de meeste docenten de methode als uitgangspunt te nemen en daar in de les vrij veel zelf aan toe te voegen (figuur 2.2).

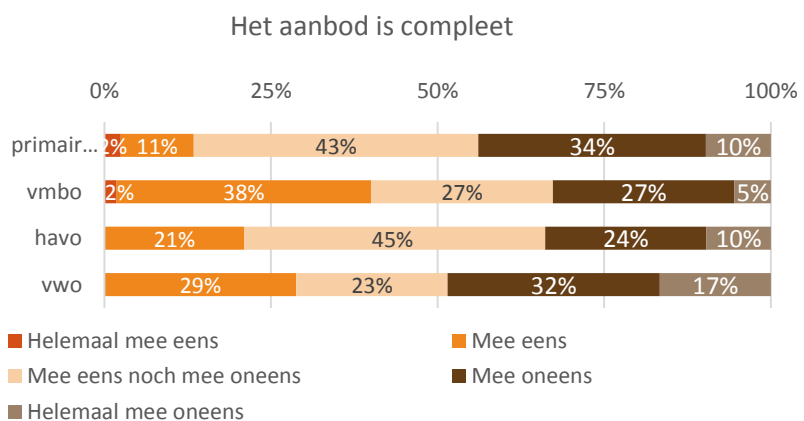
figuur 2.2 Mate waarin docenten zelf verhalen toevoegen aan de methode (1 = niet, 10 = volledig op basis van eigen verhalen)

Bron: Panteia, 2021.

Een van de voorwaarden voor het besteden van aandacht aan de onderwerpen rondom Nederlands-Indië is de beschikbaarheid van informatie hierover in de gebruikte methoden. Daarom hebben we de docenten gevraagd of zij de methode die zij gebruiken 'compleet' vinden ten aanzien van de gebeurtenissen rondom Nederlands-Indië vanaf de Tweede Wereldoorlog (figuur 2.3).

figuur 2.3 Beoordeling van docenten of het aanbod compleet is

Bron: Panteia, 2021

Alleen vmbo-docenten geven relatief vaak aan dat dit wel het geval is. In het primair onderwijs vinden docenten relatief vaak dat de methode

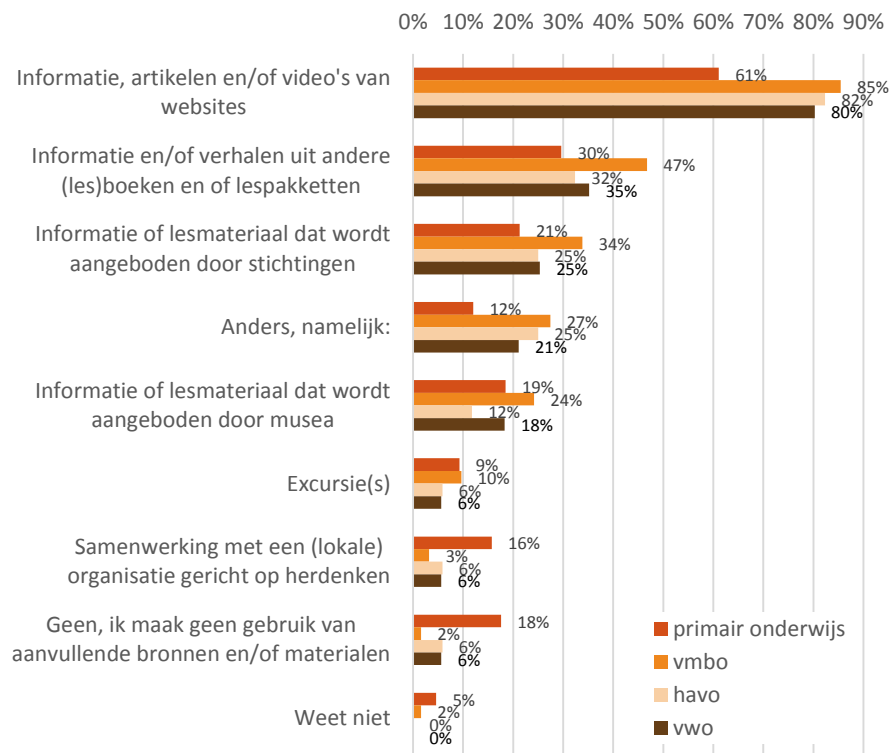

niet compleet is. Aan het havo en het vwo zijn de meningen iets meer verdeeld. Vooral vwo-docenten geven daarbij aan dat het aanbod niet compleet is.

Mede omdat ze het bestaande materiaal niet compleet vinden, vullen docenten de methode aan met materiaal uit andere bronnen (figuur 2.4). Een meerderheid van de docenten op alle schoolsoorten maakt bij de lessen ook gebruik van informatie, artikelen en/of video's van websites.

Vooraf docenten aan het vmbo lijken vaker andere bronnen bij hun lessen te betrekken, zoals informatie uit andere (les)boeken of lespakketten en informatie aangeboden door stichtingen. Op de andere schoolsoorten gebeurt dit in mindere mate. Wellicht hangt dit samen met de positie van 'Nederland en Indonesië' als keuzevak in het derde jaar van het vmbo. Basisscholen hebben relatief vaker een samenwerking met een (lokale) organisatie op het gebied van herdenken dan het voortgezet onderwijs.

figuur 2.4 Gebruik ander materiaal over Nederlands-Indië naast reguliere methode (meerdere antwoorden mogelijk)

Bron: Panteia, 2021.

Onderwerpen

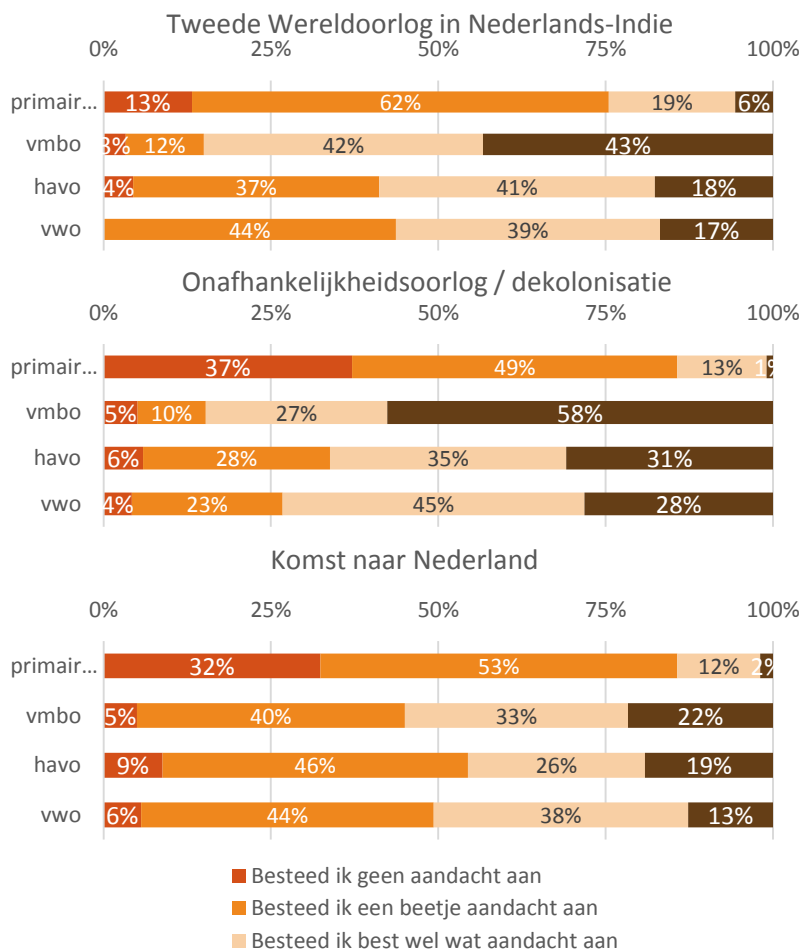
In de enquête onder docenten hebben we gevraagd hoeveel aandacht ze in hun les besteden aan bepaalde onderwerpen met betrekking tot voormalig Nederlands-Indië. Dit konden ze aangeven op een schaal met

daarop 'geen aandacht', 'een beetje aandacht', 'best wel wat aandacht' en 'veel aandacht'. De resultaten uit deze vragen zijn in de onderstaande figuur 2.5 te zien.

In het primair onderwijs besteden de meeste docenten geen tot een beetje aandacht aan de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië, de dekolonisatie en de komst van mensen vanuit Nederlands-Indië naar Nederland. Vooral de laatste twee onderwerpen lijken nauwelijks aan bod te komen.

figuur 2.5 Mate van aandacht die docenten geven aan verschillende onderwerpen omtrent Nederlands-Indië

Bron: Panteia, 2021.

In het voortgezet onderwijs worden alle drie de gevraagde onderwerpen door de meeste docenten in meer of mindere mate behandeld. Vooral bij het vmbo is relatief veel aandacht voor de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië en de dekolonisatie. Dit komt waarschijnlijk doordat 'Nederland en Indonesië' een keuzeonderwerp in het derde jaar is. De komst naar Nederland is daarbij echter een minder prominent onderwerp.

Van de drie onderwerpen is er bij het havo en het vwo relatief de meeste aandacht voor de dekolonisatie. Voor de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië en (vooral) de komst naar Nederland vanuit Indonesië is doorgaans beperkte aandacht.

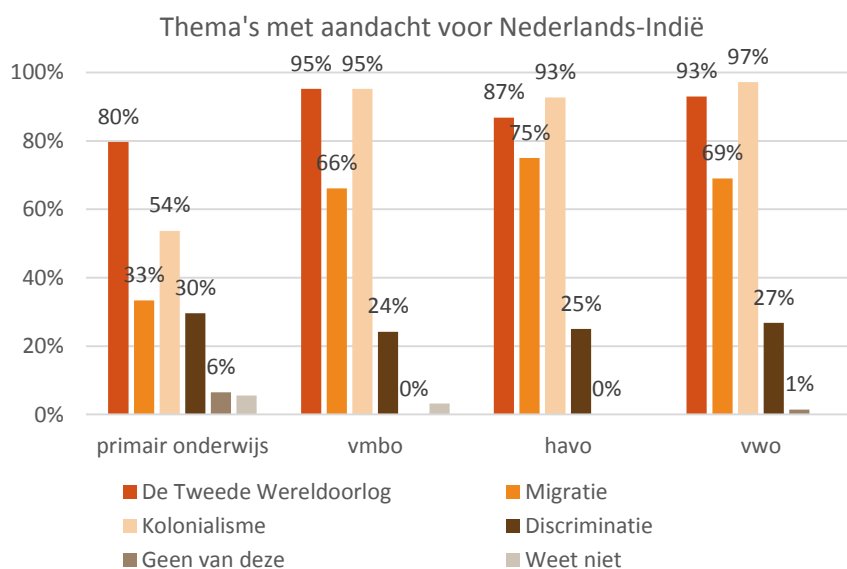
Context

De tien tijdvakken en de daarop gebaseerde methoden zorgen ervoor dat onderwerpen rondom Nederlands-Indië gefragmenteerd aan bod kunnen komen in de lessen. Daarom hebben we de docenten gevraagd in welke context, c.q. bij welke thema's er aandacht is voor Nederlands-Indië (figuur 2.6).

In het primair onderwijs is er over het algemeen minder aandacht voor Nederlands-Indië dan in het voortgezet onderwijs. Op basisscholen is er vooral aandacht voor Nederlands-Indië in samenhang met de Tweede Wereldoorlog en bij de behandeling van kolonialisme. Nederlands-Indië wordt door een minderheid benoemd als het gaat over migratie en/of discriminatie.

Ook in het voortgezet onderwijs vormt Nederlands-Indië meestal geen onderdeel van de inhoud als het aankomt op discriminatie. Wel wordt Nederlands-Indië door vrijwel alle docenten in meer of mindere mate besproken als het gaat over de Tweede Wereldoorlog en kolonialisme. Bij het thema migratie komen mensen vanuit Nederlands-Indië iets minder vaak aan bod, maar toch bij een meerderheid van de docenten.

figuur 2.6 Context waarin er aandacht is voor (mensen uit) Nederlands-Indië

Bron: Panteia, 2021.

Perspectieven

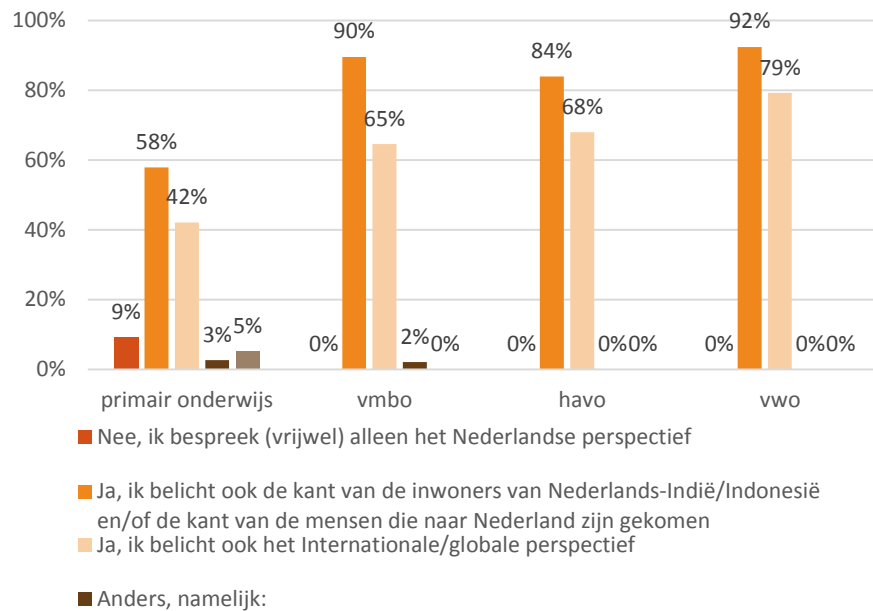
Een ruime meerderheid van de docenten belicht de geschiedenis vanuit meerdere perspectieven (figuur 2.7). Alleen in het primair onderwijs

geeft negen procent van de docenten aan uitsluitend het Nederlandse perspectief te belichten. Daarnaast geeft meer dan de helft van de docenten aan ook het perspectief van de inwoners van voormalig Nederlands-Indië/Indonesië en/of de mensen die naar Nederland zijn gekomen te belichten.

In het voortgezet onderwijs belichten vrijwel alle docenten in ieder geval het perspectief van de inwoners van voormalig Nederlands-Indië/Indonesië en/of de mensen die naar Nederland zijn gekomen. Daarnaast geeft een meerderheid ook aan het internationale/globale perspectief te belichten. Dit gebeurt in de methode veelal door de situatie in voormalig Nederlands-Indië naast de ontwikkelingen rondom koloniën van andere Europese landen te zetten.

figuur 2.7 Behandeling van perspectieven in de les: Maakt u in uw lessen gebruik van verschillende perspectieven op de geschiedenis? (meerdere antwoorden mogelijk)

Bron: Panteia, 2021.

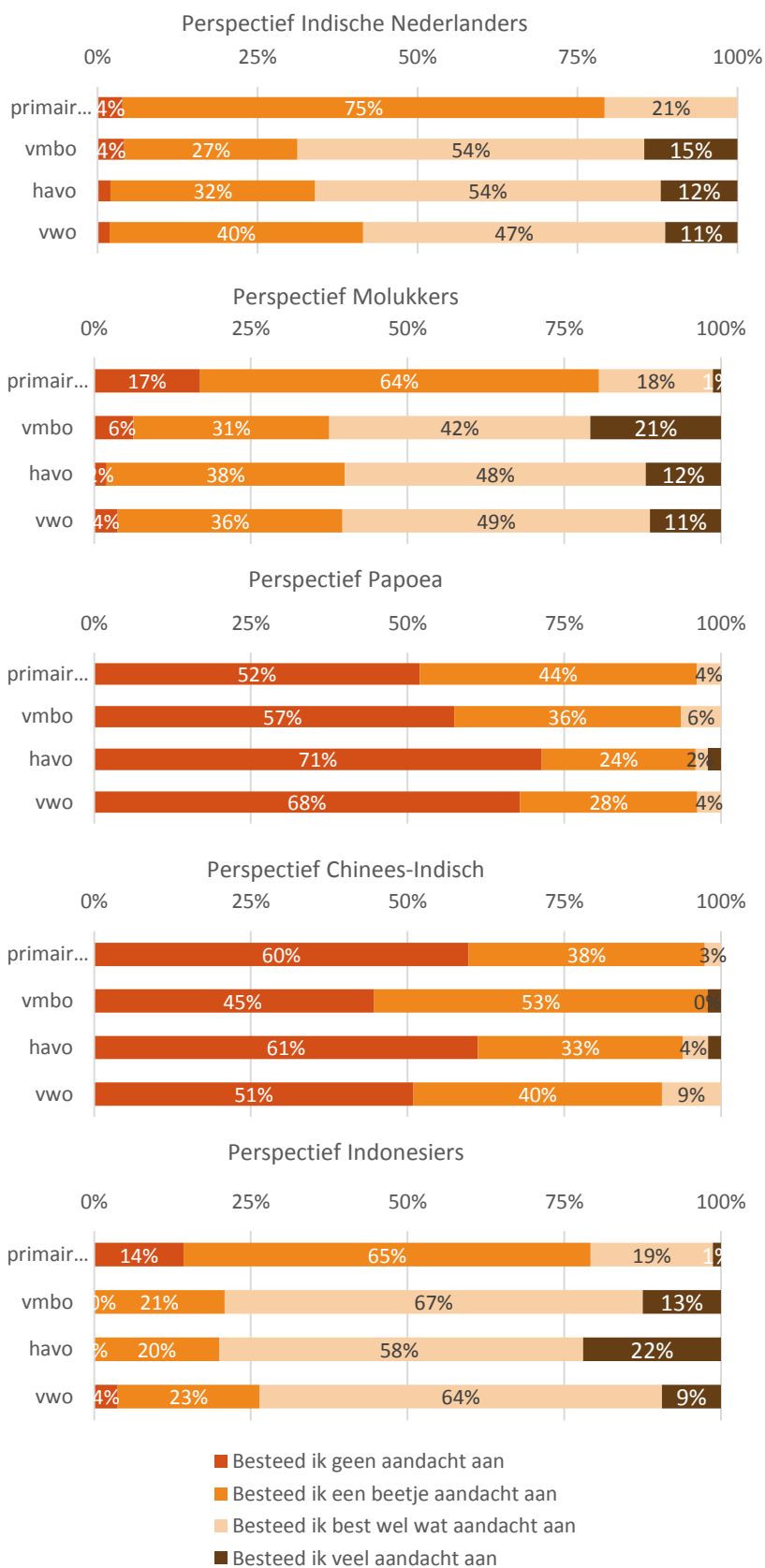
Aan de docenten die de perspectieven van andere bevolkingsgroepen dan alleen het Nederlandse perspectief belichten, is een reeks aan (mogelijke) perspectieven voorgelegd, namelijk:

- Indische Nederlanders,
- Molukkers,
- Papoea,
- Chinees-Indisch,
- Indonesisch.

De vraag was daarbij in hoeverre deze perspectieven in de les aan bod komen. Dit konden ze aangeven op een schaal met daarop 'geen aandacht', 'een beetje aandacht', 'best wel wat aandacht' en 'veel aandacht' (figuur 2.8).

figuur 2.8 Mate waarin verschillende perspectieven door de docenten worden behandeld

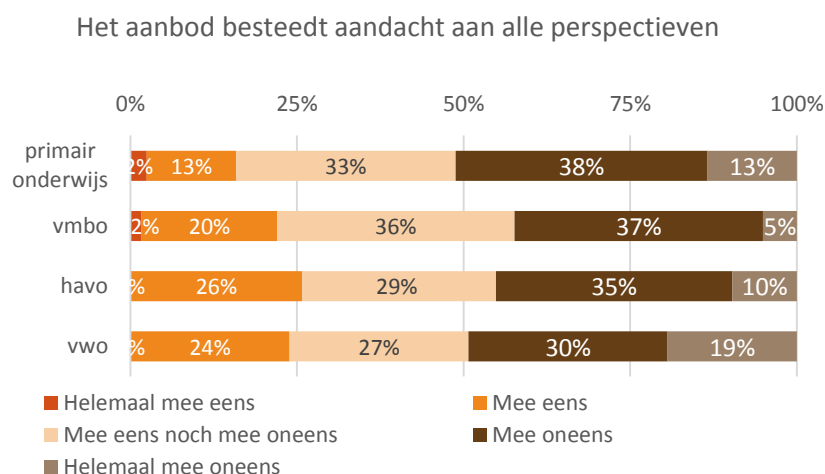
Bron: Panteia, 2021.

Van de verschillende perspectieven wordt in het voortgezet onderwijs relatief de meeste aandacht besteed aan het perspectief van de Indonesiërs, de Indische Nederlanders en de Molukkers. Al zijn de aandelen docenten die aangeven hier veel aandacht aan besteden redelijk klein. Papoeas en de Chinees-Indische bevolkingsgroepen komen niet of nauwelijks aan bod. In het primair onderwijs is er slechts beperkte aandacht voor andere perspectieven dan het Nederlandse. Een meerderheid van de docenten besteedt een beetje aandacht aan Indische Nederlanders, Indonesiërs en/of Molukkers.

Ten slotte is aan de docenten gevraagd in hoeverre zij vinden dat de methoden voldoende aandacht besteden aan alle perspectieven (figuur 2.9). Tussen de 42 en 51 procent van de docenten vinden van niet. In het primair onderwijs (51 procent) en vwo (49 procent) is dit beeld het sterkst. Maar ook aan het havo (45 procent) en het vmbo (42 procent) geven veel docenten aan dat er te weinig perspectieven worden belicht.

figuur 2.9 Beoordeling door docenten in hoeverre de methoden alle perspectieven belichten

Bron: Panteia, 2021.

2.5 Voorbereiding geschiedenisdocenten op onderwijs over Nederlands-Indië

Uit de enquête bleek dat hoe meer kennis docenten zelf over voormalig Nederlands-Indië hebben en hoe meer interesse ze er zelf in hebben, hoe meer aandacht dit ook in de geschiedenisles zal krijgen. Ongeveer een derde van de respondenten gaf aan zelf een bijzondere interesse te hebben in de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië. Dit was veelal omdat hun (schoon)familie wortels heeft in voormalig Nederlands-Indië. Daarnaast was bij een aantal ook de interesse tijdens de studie gegroeid. Docenten met een bijzondere persoonlijke interesse in voormalig Nederlands-Indië scoorden structureel hoger op vragen over

de hoeveelheid tijd die zij aan dit onderwerp besteden en welke perspectieven zij belichten.

Gelet op het belang van de kennis en persoonlijke interesse, is het van relevant om te kijken welke 'bagage' de docenten vanuit hun opleiding meekrijgen over Nederlands-Indië. Logischerwijze zou veel aandacht voor voormalig Nederlands-Indië tijdens de eigen studie ertoe kunnen leiden dat de docenten deze kennis ook meer inzetten tijdens de les. Daarom hebben we met tien vertegenwoordigers van universiteiten en docentenopleidingen en twee vertegenwoordigers van de vereniging van docenten in geschiedenis (VGN) gesproken over de aandacht voor voormalig Nederlands-Indië bij geschiedenisopleidingen en docentenopleidingen. Op basis van deze gesprekken hebben wij een goed beeld gekregen van de aandacht voor voormalig Nederlands-Indië bij lerarenopleidingen.

Aandacht voor voormalig Nederlands-Indië op Pabo's voor primair onderwijs

Geschiedenisles heeft op het primair onderwijs een andere positie dan in het voortgezet onderwijs. In tegenstelling tot het voortgezet onderwijs wordt op de basisscholen het geschiedenisonderwijs verzorgd door docenten die daar niet in zijn gespecialiseerd. Het aantal lessen voor geschiedenis is in de praktijk beperkt.

Ook op de Pabo is er weinig tot geen diepgaande aandacht voor verschillende geschiedenisonderwerpen. Voormalig Nederlands-Indië is één van de vele onderwerpen die worden behandeld in het kader van de tien tijdvakken. Daarbij staat veelal het Nederlandse perspectief voorop, zodat docenten de basisschoolleerlingen meer kunnen leren over hun eigen land.

Aandacht voor voormalig Nederlands-Indië op Hbo-instellingen en universiteiten voor leraren in het voortgezet onderwijs

In het voortgezet onderwijs wordt geschiedenisles gegeven door een vakdocent die zelf doorgaans geschiedenis heeft gestudeerd aan een hbo-instelling of universiteit. Ook zijn er aan hbo's opleidingen tot geschiedenisdocent.

Bij alle geschiedenisopleidingen en opleidingen tot geschiedenisdocent is er in meer of mindere mate aandacht voor voormalig Nederlands-Indië. In de opleiding die studenten voorbereidt op een carrière als geschiedenisdocent komt een breed scala aan inhoudelijke onderwerpen aan bod. De mate waarbij er daarbij wordt ingegaan op voormalig Nederlands-Indië verschilt per instelling, maar is doorgaans niet heel groot in de standaardonderdelen van de opleiding. Ook hier is er een rol weggelegd voor de aanbieder van het onderwijs (c.q. de docent van de toekomstig docent), die kan bepalen op welke onderdelen van het curriculum meer nadruk wordt gelegd.

Wanneer toekomstig geschiedenisdocenten als student hun opleiding volgen is hun eigen interesse in voormalig Nederlands-Indië bepalend voor de rol die dit thema in hun opleiding speelt. Bij vakken waar de studenten zelf onderzoek moeten uitvoeren, bijvoorbeeld bij het

schrijven van een scriptie, hebben zij vaak een vrije keuze. Dit zou een onderwerp gerelateerd aan voormalig Nederlands-Indië kunnen zijn. De door ons gesproken opleiders op hbo- en wo-niveau geven aan dat hun studenten kiezen voor onderwerpen waar zij zelf affiniteit mee hebben of die in de publieke belangstelling staan. Om die redenen kiezen studenten eerder voor onderwerpen die op dit moment veel media-aandacht krijgen, zoals homo-emancipatie of slavernij.

De meeste gesproken vertegenwoordigers van hbo-opleidingen tot geschiedenisdocent erkennen dat de algemene inhoudelijke vakken over geschiedenis vooral vanuit een Nederlands perspectief, of in ieder geval Eurocentrisch perspectief worden verteld. Aan de universiteit is het onderwijs vaak minder Eurocentrisch, aldus de vertegenwoordigers van universitaire studies.

Naast de inhoudelijke vakken is er op hbo's en universiteiten ook veel aandacht voor het ontwikkelen van vaardigheden om de geschiedenis te duiden en interpreteren. Multiperspectiviteit is daarbij een belangrijk begrip. De toekomstig geschiedenisdocenten wordt bijgebracht om gebeurtenissen in een context te kunnen plaatsen en om te begrijpen hoe keuzes van anderen tot stand gekomen zijn en de ontwikkelingen van meerdere kanten belichten. Ook is er aandacht voor 'standplaatsgebondenheid'. Dit wil zeggen: het bewustzijn van de eigen positie in de geschiedenis ten opzichte van de actoren die men bestudeert. Met name op het havo en het vwo zijn dit belangrijke onderdelen van de geschiedenisles.

2.6 Analyse en aanknopingspunten voor educatie

Uit onze inventarisatie is op te maken dat er geen eenduidig beeld kan worden geschetst over de aandacht voor voormalig Nederlands-Indië in het onderwijs. Veel hangt af van de kennis en interesse van de docent. Hoe groter deze is, hoe meer aandacht er ook zal gaan naar voormalig Nederlands-Indië.

Bovendien is er in de praktijk weinig ruimte voor docenten om heel diep in te gaan op voormalig Nederlands-Indië. Dit is om de volgende redenen:

- Relevante onderwerpen over voormalig Nederlands-Indië komen versnipperd aan bod, doordat ze betrekking hebben op meerdere tijdvakken. De methoden zijn veelal ook op basis van deze tijdvakken ontwikkeld.
- Er zijn veel onderwerpen die in de geschiedenisles behandeld moeten worden. Te beginnen bij de vroege vormen van beschaving tot en met recente historische gebeurtenissen. De koloniale geschiedenis en specifiek Nederlands-Indië is één van de vele onderwerpen die de revue passeren. Alle leerlingen in het PO en de onderbouw van het VO krijgen hier iets van mee, maar veel ruimte om er diepgaand op in te gaan is er niet.
- De tijd die in het PO en VO voor geschiedenisles wordt uitgetrokken is namelijk beperkt. In het VO gaat het om 2 tot 3 uur per week en in het PO is dat meestal nog minder. Er zijn immers meer vakken

waar de leerlingen les in moeten krijgen. Bovendien bepaalt het profiel dat een scholier kiest of hij of zij ook in de bovenbouw nog geschiedenis krijgt.

Kortom: er is in het algemeen geen bijzonder grote aandacht in geschiedenisles voor de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië, de onafhankelijkheidsstrijd, de dekolonisatie en de migratie naar Nederland. In de lessen en bestaande methoden is beperkt gelegenheid om over voormalig Nederlands-Indië een volledig verhaal te vertellen of om veel gebeurtenissen vanuit alle relevante perspectieven te belichten. Van de drie schoolsoorten aan het VO is er bij het vmbo is er de meeste aandacht voor voormalig Nederlands-Indië. Als enige van de drie schoolsoorten kan het thema 'Nederland en Indonesië' als één van de keuzeonderwerpen bij de schoolexamens⁸ aan bod komen en zijn in de examensyllabus verschillende eindtermen met betrekking tot voormalig Nederlands-Indië opgenomen. Bij het havo en het vwo is er in het algemeen minder aandacht voor voormalig Nederlands-Indië.

Eerdere onderzoeken

Deze inventarisatie is niet de eerste keer dat er gekeken is naar de positie van voormalig Nederlands-Indië in het geschiedenisonderwijs. In 2015 publiceerde SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling) het stuk 'Oorlog en dekolonisatie: Heroriëntatie op de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië'⁹. Daarnaast bracht Marc van Berkel in 2017 voor het Nationaal Comité 4 en 5 mei in beeld hoe de oorlogen in Nederlands-Indië / Indonesië 1942-1949 in het geschiedenisonderwijs worden behandeld¹⁰.

De uitkomst uit onze inventarisatie sluit grotendeels aan bij de conclusies die in de eerdere onderzoeken zijn getrokken. Namelijk dat er relatief beperkte aandacht is voor voormalig Nederlands-Indië in het geschiedenisonderwijs en dat de gebeurtenissen vooral vanuit een Nederlands perspectief worden beschreven. Daarbij wordt er veelal een direct verband gelegd tussen de Japanse bezetting en de wens voor onafhankelijkheid in Indonesië, zonder dat de wortels voor deze wens van voor de oorlog voldoende worden belicht.

De conclusies uit de onderzoeken door SLO en Marc van Berkel kunnen als volgt worden samengevat:

- In het onderzoek door SLO wordt aangegeven dat er in het beoogde en uitgevoerde curriculum duidelijk minder aandacht is voor de dekolonisatie van Nederlands-Indië. Ook concludeert SLO dat het aanbod achterhaald is als gevolg van de recente inzichten over de positie van Nederland in de onafhankelijkheidsstrijd. Al met al lijkt de aandacht voor de dekolonisatie van Nederlands-Indië niet zo sterk 'ingebakken' in het onderwijs en daarmee in ons collectieve

⁸ Het eindexamen bestaat uit het schoolexamen en het centraal examen. De toetsen voor het schoolexamen worden gemaakt door de scholen. Ook bepalen de scholen wanneer welke vakken getoetst worden.

⁹ Bron, J., Beker, Th., Buschers, L., Lodeweges, J., Noordink, H. Rahantoknam, O., Vliet, E. van, Bron, J. (Red.) (2015) Oorlog en dekolonisatie: Heroriëntatie op de Tweede Wereldoorlog en de dekolonisatie van Nederlands-Indië. Enschede: SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling).

¹⁰ Berkel, M. van (2017) Welk verhaal telt? De oorlogen in Nederlands-Indië / Indonesië 1942-1949 in het geschiedenisonderwijs. Amsterdam: Nationaal Comité 4 en 5 mei.

geheugen. Leraren die voor dit onderzoek zijn geïnterviewd geven aan dat de Tweede Wereldoorlog in de methoden uitgebreid wordt behandeld, maar dat een deel van hen vindt dat de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië en de dekolonisatie veel meer aandacht verdienen. Ook wordt gezegd, in lijn met onze bevindingen, dat het van de leraar afhangt of hij/zij extra aandacht schenkt (buiten de methode) aan voormalig Nederlands-Indië.

- Ook in het onderzoek van Marc van Berkel komt eenzelfde beeld naar voren. Van Berkel signaleert dat er in de leermiddelen weinig aandacht wordt besteed aan de Japanse bezetting in Nederlands-Indië. Er is wel aandacht voor de politieke acties, maar niet voor het excessieve geweld van Nederlandse militairen of vermeende oorlogsmisdaden. Verder schrijft hij dat het Indonesische perspectief op de onafhankelijkheidsstrijd ontbreekt, de gebeurtenissen worden nog voornamelijk vanuit Nederlands of westers perspectief weergegeven. Ook concludeert van Berkel dat verwijzingen ontbreken naar de publieke debatten met betrekking tot de dekolonisatie van Indonesië, en dat er wordt nauwelijks wordt gerefereerd aan de nawerkingen van de koloniale relatie tussen Nederland en Indonesië, zoals de migratie van Indische Nederlanders, de kwestie Nieuw-Guinea of de Molukse kwestie.

Aanknopingspunten voor meer aandacht voor voormalig Nederlands-Indië

De gesproken vertegenwoordigers uit het onderwijs achten het onwaarschijnlijk dat er in het onderwijs gemakkelijk meer aandacht aan voormalig Nederlands-Indië zal worden gegeven. Er is immers beperkte tijd voor geschiedenisles en er zijn veel onderwerpen die moeten worden behandeld. Bovendien zeggen zij dat er altijd keuzes moeten worden gemaakt. Er zijn meer onderwerpen die meer aandacht zouden kunnen krijgen.

Dit wil echter niet zeggen dat er helemaal geen mogelijkheden zijn om via het onderwijs de kennis over voormalig Nederlands-Indië via het onderwijs te bevorderen. Daarbij kan er aandacht worden besteed aan verschillende tijdsperiodes en de invloed op de Nederlandse samenleving. Op basis van de inzichten die wij tijdens de interviews en op basis van de enquête hebben opgedaan, formuleren wij enkele invalshoeken en wijzen waarop de aandacht voor voormalig Nederlands-Indië zou kunnen worden bevorderd. Het gaat daarbij om het volgende:

- Aanknopingspunten hoe docenten te stimuleren meer aandacht aan voormalig Nederlands-Indië te besteden.
- Onderwerpen en perspectieven die nader belicht kunnen worden.
- Wijze van presenteren van materiaal dat in de les kan worden gebruikt.

Deze punten lichten wij hieronder nader toe.

Docenten stimuleren

In vrijwel alle gevoerde interviews is ingegaan op de vraag hoe de aandacht voor voormalig Nederlands-Indië op scholen zou kunnen worden bevorderd. Aangezien de inhoud van de geschiedenisles kan

worden bepaald door de docent, is men het erover eens dat het stimuleren van zijn of haar interesse daarbij de sleutel is.

In een aantal interviews werden mogelijk interessante concrete suggesties gedaan voor het wekken van interesse voor voormalig Nederlands-Indië bij geschiedenisdocenten:

- Aandacht in de media rondom belangrijke momenten in de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië wakkert de interesse hiervoor aan. De nationale aandacht voor herdenkingsmomenten zoals 15 augustus (capitulatie Japan en het formele einde van de Tweede Wereldoorlog), 21 maart (aankomst Molukkers in Nederland) of 24 april (uitroepen Republiek der Zuid-Molukken) is volgens meerdere gesproken personen nog te beperkt. Ze behoren niet tot de vaste ijkpunten in een jaar, zoals de nationale feestdagen dat wel zijn. Wanneer hier structureel meer aandacht voor zou zijn, zou dit ook de interesse bij geschiedenisdocenten en leerlingen kunnen aanwakkeren.
- De publicatie van het onderzoeksprogramma 'Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950¹¹' (naar verachting in februari 2022) kan aanleiding zijn in het voortgezet onderwijs om nader stil te staan bij de dekolonisatie en alle gebeurtenissen daaromheen. Als dit rapport voor veel (hernieuwde) aandacht voor de dekolonisatie zorgt, kan dit voor docenten een goede aanleiding zijn om het onderwerp nader toe te lichten en van alle kanten belichten.

De geschiedenis van de Nederlands-Indië zou, naast de geschiedenisles, ook in andere contexten kunnen worden belicht. Gelet op de grote aantallen Nederlanders met wortels in voormalig Nederlands-Indië, is de migratie van deze mensen naar Nederland ook een relevant thema voor maatschappijleer en burgerschapsonderwijs. Op sommige scholen wordt er al gebruik gemaakt van lespakketten die hiervoor zijn ontwikkeld door verschillende organisaties (zie ook hoofdstuk 2). Zo wordt in sommige lessen voor burgerschapsonderwijs de migratie uit voormalig Nederlands-Indië en vluchtelingen vanuit Syrië naast elkaar gezet. Wat zijn de overeenkomsten, en wat zijn de verschillen? En welke lessen kunnen we leren van migratiestromen uit het verleden?

Ten slotte zou er in de geschiedenisles per definitie meer aandacht voor Nederlands-Indië komen als dit onderdeel zou worden van het eindexamen. Bij het vmbo is dit wel al het geval. Daardoor zien we dat bij het vmbo de onderwerpen rondom de Tweede Wereldoorlog, de onafhankelijkheidsstrijd en dekolonisatie meer aandacht krijgen dan op havo en vwo. Als het op die laatste twee schoolsoorten ook onderdeel van schoolexamens of centraal schriftelijk examens zou worden, zou de aandacht automatisch toenemen. De gesproken vertegenwoordigers uit het onderwijs achten de kans dat dit gebeurt echter klein. Mede door de verschillende zienswijzen op de verschillende kwesties die speelden of spelen, is het lastig hier examens voor te maken met eenduidige antwoorden.

¹¹ van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) en het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust en Genocidestudies

Bij de bovenstaande aanknopingspunten is er één gemeenschappelijke factor. De onderwerpen rondom Nederlands-Indië aan laten sluiten bij de huidige belevingswereld van docenten en leerlingen. De onderwerpen en thema's worden relevant gemaakt. Kenners uit het onderwijs geven aan dat voor veel leerlingen voormalig Nederlands-Indië, de dekolonisatie en alles eromheen net zo abstract is als Napoleon en de Tachtigjarige Oorlog. Veel leerlingen zien de relevantie voor het heden niet. Door de onderwerpen wel relevant te maken, komt er meer vraag naar educatie over voormalig Nederlands-Indië.

Onderwerpen en perspectieven die nader belicht zouden kunnen worden

In de interviews en de enquête onder docenten is gevraagd aan welke onderwerpen en perspectieven meer aandacht zou kunnen worden besteed. De antwoorden liepen zeer uiteen, en hingen soms samen met onderwerpen waar de respondenten zelf affiniteit mee hadden. Ook zagen docenten dat bepaalde onderwerpen in de door hen gebruikte methoden in mindere mate aan bod kwamen. Hierop formuleerden zij hun behoefte voor aanvullende onderwerpen en perspectieven.

Enkele suggesties die meermaals genoemd werden om meer aandacht aan te besteden, waren de volgende:

- Meer aandacht voor de periode voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog. Het verhaal over onafhankelijkheid en dekolonisatie begint nu veelal bij de bezetting door Japan. De wens voor onafhankelijkheid heeft echter zijn wortels al in wat er daarvoor gebeurde: het cultuurstelsel¹², de ethische politiek¹³ en de maatschappelijke structuren, bijvoorbeeld met het oog op de positie van kinderen van gemengde afkomst.
- Meer aandacht voor de Japanse bezetting vanuit Indonesisch perspectief. Overigens verschilt de aandacht voor interneringskampen in het algemeen per methode. Dit houdt in dat dit onderwerp ook vanuit Nederlands / Nederlands-Indisch perspectief niet altijd evenveel aan bod komt.
- De onafhankelijkheidsstrijd belichten van alle kanten, met daarbij aandacht voor de Bersiap en de politionele acties/oorlog, met duiding voor motivaties en context maar ook het leed voor alle betrokken partijen. Een deel van de respondenten geeft aan dat de 'zwarte bladzij' van Nederland nadrukkelijker mag worden benoemd. Anderen geven aan dat het oog voor de misstanden vanuit Nederland er al is en er juist meer aandacht moet zijn voor de situatie waarin de militairen werden gebracht.
- Meer aandacht voor KNIL-militairen en het Molukse perspectief, voor de context voor hun komst naar Nederland en de positie van Molukkers in Nederland.
- Meer aandacht voor Papoea/Nederlands-Nieuw-Guinea. De ontwikkelingen in de aanloop naar de overdracht van Nederlands-Nieuw-

¹² Het cultuurstelsel was een belastingsysteem in Nederlands-Indië werd opgezet. Het hield in dat de inheemse bevolking bij wijze van pacht 20% van haar grond - als die daarvoor geschikt was - moest gebruiken voor gouvernementsproducten: producten voor de Europese markt.

¹³ De ethische politiek was de morele of ethische roeping die het Nederlandse koloniale beleid in Nederlands-Indië kreeg vanaf het kabinet-Kuyper rond 1901. Doelstelling van de ethische politiek was de koloniale bevolking zodanig te vormen dat zij zou kunnen komen tot politieke en economische zelfstandigheid. Zie: Blom, J.C.H.; Lamberts, E. (red.) (2006): Geschiedenis van de Nederlanden, HBuitgevers.

Guinea aan Indonesië werden zelfs door één respondent genoemd als een interessante casus over de machtsverhoudingen in de wereld op dat moment. Nederlands-Nieuw-Guinea was volgens hem een spil in het touwtrekken tussen 'oost' en 'west' in de Koude Oorlog. Daarmee zou het eenzelfde positie als de Cubacrisis in de Nederlandse geschiedenis kunnen hebben.

- Aandacht voor hoe Nederland nu met het verleden omgaat.

Wijze van presenteren van materiaal

Er is reeds veel materiaal beschikbaar over de Tweede Wereldoorlog in voormalig Nederlands-Indië, de onafhankelijkheidsstrijd en de dekolonisatie. Ook zijn er in de verschillende methoden aanknopingspunten om het verhaal (al dan niet in delen) te vertellen. Desondanks mist er vaak samenhang tussen de verschillende gebeurtenissen en aspecten. Een docent verwoordde dit in de enquête als volgt: "Er is veel aandacht voor de Tweede Wereldoorlog, minder tot geen nadruk op het gedeelte over het voormalig Nederlands-Indië. Het zou fijn zijn als er in hoofdlijnen (kampen, bezetting, verzet, onafhankelijkheid) belangrijke gebeurtenissen worden aangegeven. Daarbij met tips welke informatiebronnen je erbij kunt pakken als je meer de verdieping in wilt gaan."

Hieruit spreekt volgens ons een wens om een duidelijkere doorlopende tijdlijn met informatie over Nederlands-Indië en Indonesië. Deze zou aanknopingspunten kunnen bieden om een samenhangend verhaal te kunnen behandelen in de les. Ter gelegenheid van de herdenking van de slachtoffers van de Japanse bezetting in Nederlands-Indië heeft NOSop3 in 2020 een korte video gemaakt over de rol van Nederland in voormalig Nederlands-Indië. Hierin geven zij een kort overzicht van veel relevante gebeurtenissen in Nederlands-Indië en de samenhang tussen deze gebeurtenissen¹⁴. Een vergelijkbare beknopte samenvatting op papier of digitaal kan docenten helpen met het vertellen van een samenhangend verhaal over Nederlands-Indië. Met behulp van een tijdlijn met relevante gebeurtenissen wordt de samenhang duidelijk. Per gebeurtenis kunnen dan mogelijke bronnen voor verdieping worden aangedragen.

Naast de wens om een meer samenhangend verhaal, werden drie typen bronnen vaak als wens benoemd:

- Ervaringsverhalen van gastdocenten. Door iemand in de klas een verhaal te laten doen, gaat de geschiedenis meer leven en wordt er meer interesse bij leerlingen gewekt. Daaromheen kan er ook meer aandacht aan de verschillende thema's rondom voormalig Nederlands-Indië worden besteed.
- Beeldmateriaal. Veel docenten vragen om nieuwe video's waarin er ook aandacht is voor het Indonesische perspectief. Ze geven aan dat het bestaande materiaal vaak al wat ouder is, veelal vanuit het Nederlandse perspectief wordt gebracht en summier ingaat op de context en de perspectieven van andere groepen.
- Online informatie en opdrachten voor in de klas. Aanvullend op beeldmateriaal is er ook vraag naar een online omgeving voor

¹⁴ <https://nos.nl/op3/artikel/2344160-uitgelegd-de-rol-van-nederland-in-voormalig-nederlands-indie>.

docenten en leerlingen waar meer informatie over voormalig Nederlands-Indië te vinden is, inclusief bron- en beeldmateriaal en opdrachten die de leerlingen kunnen maken.

3 Kennis vergroten buiten het regulier onderwijs

In dit hoofdstuk wordt het aanbod aan materiaal ter vergroting van de kennis over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië *buiten* het regulier onderwijs behandeld.

Allereerst beschrijven we welk materiaal buiten het regulier onderwijs we hebben meegenomen in deze inventarisatie (paragraaf 3.1). Daarna beschrijven we het 'algemene' materiaal, dat niet specifiek is gericht op het regulier onderwijs (3.2). Dit wordt gevolgd door een beschrijving van het materiaal dat wel gericht is op het regulier onderwijs (3.3). Ten slotte volgt een analyse van het beschikbare aanbod en de conclusies die we daaruit trekken (3.4).

3.1 Afbakening onderzocht materiaal buiten het regulier onderwijs

De inventarisatie van het aanbod buiten het regulier onderwijs is tot stand gekomen op basis van deskresearch en interviews met 15 betrokkenen bij initiatieven die bijdragen aan het vergroten van de kennis over voormalig Nederlands-Indië.

Het aanbod aan materiaal ter vergroting van de kennis over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië buiten het regulier onderwijs is erg breed en versnipperd. Voor deze inventarisatie hebben we ons gericht op al het materiaal dat inhoudelijk aandacht besteedt aan de gebeurtenissen in voormalig Nederlands-Indië vanaf de Tweede Wereldoorlog tot en met de komst en integratie in Nederland. Het betreft hier:

- schriftelijk materiaal (zoals publicaties, artikelen, boeken en lespakketten),
- fysiek materiaal (zoals tentoonstellingen en objecten in musea) en
- materiaal in beeld en geluid (zoals films, documentaires, theaterproducties en fotomateriaal).

Bij het schriftelijke materiaal en het materiaal in beeld en geluid is ook materiaal dat alleen online beschikbaar is meegenomen.

De inventarisatie van het materiaal buiten het regulier onderwijs heeft uitvoerig plaatsgevonden. Er kan echter niet worden gesteld dat het een honderd procent volledig beeld betreft. Voor de inventarisatie zijn we afhankelijk van de (online) vindbaarheid van het materiaal en de gesprekspartners die beschikbaar en bereidwillig waren om mee te werken aan het onderzoek. Zodoende blijft de inventarisatie buiten het regulier onderwijs een verkenning.

We maken bij de beschrijving van het materiaal een onderscheid tussen algemeen aanbod en materiaal dat zich specifiek op het onderwijs richt. Onder dit laatste verstaan wij lespakketten en lesprogramma's die buiten de reguliere onderwijssystemen zijn ontwikkeld (dus geen

onderwijsmethoden), maar wel nadrukkelijk aansluiting bij het onderwijs zoeken.

Het volledige aanbod aan materiaal is te groot om in detail in te beschrijven. Daarom zijn in dit hoofdstuk enkele grote lijnen geschetst over het aanbod. In bijlage 3 staat een gedetailleerde overzicht van alle bronnen die bij deze verkenning zijn gevonden.

3.2 Algemeen aanbod materiaal

Deze paragraaf geeft een overkoepelende beschrijving van het aanbod aan materiaal over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië dat zich niet specifiek richt op het regulier onderwijs.

Literatuur

De verkenning laat zien dat het materiaal over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië omvangrijk en veelzijdig is. In de eerste plaats is er veel literatuur geschreven over deze geschiedenis. Deze literaire werken zijn meestal niet geschreven als 'educatieve' bronnen, maar dragen wel bij aan de bewustwording van gebeurtenissen en hoe verschillende personen deze hebben beleefd.

In de literaire werken is vooral aandacht voor de Tweede Wereldoorlog en de onafhankelijkheidsoorlog in voormalig Nederlands-Indië. De geschiedenis wordt in de boeken veelal verteld aan de hand van persoonlijke verhalen en ervaringen, wat recht doet aan een weergave van de geschiedenis vanuit verschillende perspectieven. De boeken zijn overwegend op volwassenen gericht, maar ook voor de jeugd is er aanbod.

Musea

In Nederland zijn er meerdere musea die, vaak op permanente basis, aandacht besteden aan de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië. Zo zijn er permanente tentoonstellingen in:

- Museum Sophiahof met het Moluks Historisch Museum en het Indisch Herinneringscentrum in Den Haag,
- het Tropenmuseum in Amsterdam,
- het Verzetsmuseum in Amsterdam,
- het Indisch Museum in Breda en
- museum Bronbeek in Arnhem.

In andere musea zijn er recentelijk uitgebreide tentoonstellingen geweest of worden deze binnenkort gehouden. Dit zijn:

- Wereldmuseum Rotterdam,
- het Limburgs Museum en
- het Drents Museum.

De tentoonstellingen gaan vooral in op de gebeurtenissen in voormalig Nederlands-Indië gedurende de Tweede Wereldoorlog en de onafhankelijkheidsoorlog. In de tentoonstellingen is er een groeiende aandacht voor het vertellen van de geschiedenis aan de hand van persoonlijke verhalen en ervaringen. Deze persoonlijke verhalen doen

recht aan het vertellen van de geschiedenis vanuit meerdere perspectieven en niet alleen vanuit een algemeen, veelal Eurocentrisch perspectief.

De musea richten zich doorgaans op alle doelgroepen, waarbij sommige tentoonstellingen vooral interessant zijn voor mensen uit de Indische of Molukse gemeenschap, zoals de tentoonstelling 'Van Daar & Van Hier' in het Limburgs Museum. Deze tentoonstelling laat zien hoe de gebeurtenissen uit het verleden het leven van jonge Limburgers met Indische of Molukse wortels nog steeds beïnvloedt.

Aan de tentoonstellingen zijn vaak een museumles en/of -rondleiding gekoppeld die gecreëerd zijn voor het primair of voortgezet onderwijs. Hierdoor is het aanbod ook geschikt voor en gericht op de jeugd.

Documentaires

Documentaires zijn een veel gebruikt medium voor het vertellen en weergeven van de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië. Juist deze vorm leent zich uitstekend om de geschiedenis aan de hand van persoonlijke verhalen en ervaringen vanuit meerdere perspectieven te belichten.

Enkele voorbeelden van documentaires die verschillende aspecten van de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië belichten zijn de volgende:

- De driedelige serie 'Verleden tijd' van programmamaker Nira Kakerissa. Hierin gaat zij op zoek naar het verhaal dat haar Molukse grootouders nooit hebben verteld (het 'Molukse zwijgen'). Hierbij wordt uitvoerig aandacht geschonken aan het Molukse perspectief van de geschiedenis.
- De documentaire 'Buitenkampers' van Hetty Naaijken, waarin Indische Nederlanders hun verhaal vertellen over de gruwelijke plunderingen en moordpartijen die zij meemaakten tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog na de capitulatie van Japan. Dit Molukse en Indische perspectief is vaak onderbelicht in de reguliere geschiedenisboeken.
- Daarnaast hebben de afgelopen jaren de interviewreeksen van Coen Verbraak landelijk veel aandacht in de media gehad. Verbraak sprak voor 'Onze Jongens op Java' met veertien Indië-veteranen. Dit jaar maakte hij de documentairereeks 'Molukkers in Nederland'.

In de documentaires is aandacht voor alle perioden uit de geschiedenis en de documentaires zijn doorgaans gericht op een breed publiek. Vooral wanneer de documentaires op tv worden vertoond, kunnen zij gemakkelijk veel verschillende kijkers bereiken. Als er ook bij andere actualiteitenprogramma's aandacht wordt besteed aan het verschijnen van een documentaire, zorgt dit voor bewustwording over het onderwerp. Daarmee bereiken deze initiatieven zowel mensen met als zonder wortels in voormalig Nederlands-Indië

Naast de documentaires kan ook de recente verschijning van 'De Oost' hier worden vermeld. Hoewel deze film een fictieve Nederlandse KNIL-soldaat volgt, bevat het op waarheid beruste verhaallijnen. De

filmmaker heeft zelf over het maken van de film gezegd dat hij bewustwording wilde creëren voor een oorlog waarover hij zelf op school niets had geleerd¹⁵. De filmmaker heeft zich voor de film als doel gesteld om de oorlog vanuit meerdere perspectieven te belichten¹⁶.

Voor documentaires en films over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië wordt geregeld een aansluitend lespakket gemaakt voor het primair en voortgezet onderwijs, zoals bij de film 'De Oost' en bij de documentaires 'Klanken van Oorsprong' en 'De oorlog van acteur Eric Schneider'.

Lezingen en evenementen

Ten slotte zijn er buiten het reguliere onderwijs lezingen en evenementen zoals Indische salons en de Indiëlezing. Het thema wisselt bij deze initiatieven, waarbij alle facetten van de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië aan bod komen. De doelgroep van deze evenementen is breed, maar op basis van de interviews met gesprekspartners uit de gemeenschap trekken ze voornamelijk Indische en Molukse Nederlanders. De evenementen worden geregeld herhaald, bijvoorbeeld jaarlijks terugkerend. Binnen deze evenementen wordt gezocht naar een verdere verdieping en begrip van de geschiedenis met specifieke aandacht voor de verschillende perspectieven en persoonlijke verhalen. De evenementen vinden voornamelijk plaats in de Randstad, maar zijn terug te vinden door het hele land.

3.3 Materiaal gericht op regulier onderwijs

In deze paragraaf wordt het materiaal beschreven dat ontwikkeld is buiten de curricula van het regulier onderwijs, maar wel gericht is op het regulier onderwijs. Vaak gaat het hierbij om stichtingen en musea die waarde hechten aan het vergroten van kennis over dit onderwerp en daarvoor speciale lespakketten, lesbrieven, educatieve activiteiten of onderwijsprogramma's ontwikkelen voor het primair onderwijs, voortgezet onderwijs en/of het Mbo. In deze paragraaf wordt het materiaal globaal beschreven.

Het aanbod aan educatief materiaal over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië gericht op het regulier onderwijs is groot en veelzijdig. Als aanvulling op de reguliere onderwijsstof zijn er meerdere lespakketten ontwikkeld die aandacht geven aan deze geschiedenis.

Lespakketten op basis van documentaires en films

De lespakketten zijn vaak gemaakt op basis van een bestaande documentaire, film of boek. Voorbeelden hiervan zijn het lespakket 'Klanken van Oorsprong', gebaseerd op de gelijknamige documentaire en het lespakket 'De Wereld van de Oost', gebaseerd op de film 'De Oost'.

¹⁵ <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/spreektijd-de-oost-gaat-tegelijk-op-amazon-en-in-de-bioscoop-in-premiere~b05c6c00/>.

¹⁶ <https://www.parool.nl/kunst-media/regisseur-jim-taihattu-over-de-oost-natuurlijk-ga-je-niet-iets-bij-elkaar-fantaseren~b626856f/>.

Binnen de lespakketten wordt extra aandacht besteed aan onderbelichte perspectieven aan de hand van persoonlijke verhalen. De aandacht voor specifieke perspectieven kan daarbij variëren. In het lespakket 'Klanken van Oorsprong' is, bijvoorbeeld, veel aandacht voor het Indische perspectief. Bij 'De Wereld van de Oost' worden juist op basis van personages uit de film verschillende perspectieven belicht, namelijk die van de Nederlandse militair, de Molukse KNIL-soldaat, de burgerbevolking, de vrijheidsstrijder en het koloniale gezag.

Lesprogramma's op basis van ervaringsverhalen

Verschillende lesprogramma's zijn erop gericht om scholieren in het PO en eventueel VO in aanraking te laten komen met ervaringsverhalen van mensen met een Indische of Molukse achtergrond. Dit wordt aangeboden voor het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs.

Voorbeelden hiervan zijn:

- Het programma 'Koloniale sporen in mijn buurt' voor het voortgezet onderwijs waarbij de focus ligt op persoonlijke verhalen en inzicht krijgen in de geschiedenis vanuit meerdere perspectieven.
- Gastlessen georganiseerd door Educatie Indië WO2 Stichtse Vecht, waarbij persoonlijke ervaringsverhalen over de Tweede Wereldoorlog en de onafhankelijkheidsoorlog in voormalig Nederlands-Indië worden verteld in de klas.
- Het lespakket 'De bevrijding in Nederlands-Indië en de Tweede Wereldoorlog in Zuidoost-Azië' van Simone Berger.

Educatieve programma's van musea

Verschillende musea koppelen educatieve programma's voor het onderwijs aan hun exposities. Twee interessante voorbeelden hiervan zijn de volgende:

- Voor het primair onderwijs is er het project 'museumschatjes' in het Indisch Museum Breda. Hier wordt aan de hand van een object uit het museum de geschiedenis verteld door het te koppelen aan het nu.
- Het Tropenmuseum in Amsterdam heeft educatieve programma's voor het primair en voortgezet onderwijs die verbonden zijn aan de vaste tentoonstelling 'Indonesië' die in de toekomst vervangen wordt door de tentoonstelling 'De Erfenis'. Het belichten van de geschiedenis vanuit meerdere perspectieven is een centraal onderdeel van de tentoonstelling 'De Erfenis' en het daaraan verbonden lesprogramma.

Binnen de educatieve programma's is er aandacht voor alle periodes van de geschiedenis, met name de Tweede Wereldoorlog en de onafhankelijkheidsoorlog.

Overige initiatieven

Het 4 en 5 mei Denkboek van het Nationaal Comité 4 en 5 mei voor groep 7 in het primair onderwijs besteedt verhoudingsgewijs veel aandacht aan de Tweede Wereldoorlog en de onafhankelijkheidsoorlog in voormalig Nederlands-Indië. Er wordt ook veel aandacht besteed aan het recht doen aan zoveel mogelijk perspectieven bij het vertellen van het verhaal.

Als toevoeging op de lesprogramma's wordt ook geprobeerd het regulier onderwijs geïnteresseerd te krijgen voor het onderwerp via aansprekende games (zoals 'On the ground reporter van het IHC), strips (zoals 'De Terugkeer') en video's.

Inhoud en bereik van scholen door initiatieven

Alle perioden van de geschiedenis komen in de lespakketten aan de orde, met veelal een focus op de Tweede Wereldoorlog en de onafhankelijkheidsoorlog in voormalig Nederlands-Indië. Bij de ervaringsverhalen staat ook vaak de (context voor) de komst naar Nederland centraal. Al deze lespakketten zijn gericht op het voortgezet onderwijs en heel af en toe ook op het Mbo.

De verspreiding van de educatieve middelen is veelal regionaal gebonden. Zo bereiken musea vooral scholen in hun eigen regio. Voor een aantal lespakketten zijn subsidies verkregen om deze gratis aan te bieden aan middelbare scholen in specifieke provincies. Het lespakket 'De bevrijding in Nederlands-Indië en de Tweede Wereldoorlog in Zuidoost-Azië' van Simone Berger is gratis aangeboden aan alle middelbare scholen in Zuid-Holland. Educatie Indië WO2 Stichtse Vecht is alleen in de gemeente Stichtse Vecht actief.

Een aantal initiatieven heeft wel een groter bereik in Nederland. Het lespakket 'Klanken van Oorsprong' van Karlijn Naaijken is aangeschaft door 360 scholen door heel Nederland, waarbij volgens de gesprekspartner naar schatting zeker 200 scholen het lespakket ook hebben gebruikt. Het 4 en 5 mei Denkboek van het Nationaal Comité 4 en 5 mei heeft een zeer groot bereik met een dekking van bijna 80% in Nederland en een oplage van 235.000 exemplaren.

3.4 Analyse en aanknopingspunten

De verkenning laat zien dat er sprake is van een uitgebreid en divers aanbod aan educatief materiaal en educatieve initiatieven over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië *buiten* het regulier onderwijs. Alle onderwerpen, perioden en perspectieven zijn vertegenwoordigd en overal is informatie over te vinden. Het aanbod betreft documentaires, lezingen, toegespitste lespakketten voor het onderwijs, interactieve rondleidingen voor scholen in musea, ontmoetingsprogramma's, aantrekkelijke strips, games en vele boeken / publicaties over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië.

In het materiaal en bij de initiatieven is vooral aandacht voor de Tweede Wereldoorlog en de onafhankelijkheidsstrijd in voormalig Nederlands-Indië, waaronder de politionele acties en de Bersiap periode. Ook de migratie naar Nederland en de integratie in de Nederlandse samenleving komen aan de orde. Over de specifieke Molukse geschiedenis en de Molukse kwestie is, naast de Indische, eveneens veel materiaal gemaakt. De kwestie Nederlands-Nieuw-Guinea blijft echter nog relatief onderbelicht.

Het meeste materiaal en de meeste initiatieven zijn duurzaam of terugkerend van aard. Het betreft lespakketten, documentaires, publicaties en lesprogramma's waar op vaste basis en continu over kan worden beschikt, net als veel vaste tentoonstellingen over deze geschiedenis in Nederlandse musea. Door stichtingen, organisaties en musea wordt er actief ingezet om het educatieve en historische materiaal duurzaam te archiveren.

Aangezien een deel van het aanbod zich richt op het onderwijs, is in de interviews ook gevraagd wat het beeld is van de behandeling van de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië in het regulier onderwijs. Alle gesprekspartners vinden dat het onderwerp er daar zeer bekaaid vanaf komt. Als het wordt behandeld, gebeurt dat zeer gefragmenteerd en wordt niet het gehele verhaal verteld, noch recht gedaan aan de verschillende perspectieven.

De ontwikkeling van het educatief materiaal en hedendaagse educatieve initiatieven door de betreffende stichtingen en musea is een reactie op het gevoelde gebrek aan aandacht die het onderwerp tot dusver krijgt in het regulier onderwijs en de samenleving als geheel.

Aanknopingspunten in het aanbod

Op basis van de interviews en de deskresearch formuleren wij een aantal aanknopingspunten voor een betere aanwending van het aanbod en meer aandacht voor het onderwerp in de samenleving als geheel.

- Het aanbod aan educatie over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië is zeer gefragmenteerd en er ontbreekt een duidelijk overzicht wat er allemaal is. Deze inventarisatie is daar een eerste aanzet toe, maar zal niet volledig zijn. Het actueel houden van een dergelijk overzicht kan, specifiek in het onderwijs, helpen bij het aanwenden van dit materiaal.
- In de interviews komt het belang van persoonlijke verhalen veelvuldig naar voren. Het maakt mogelijk om aandacht te geven aan onderbelichte perspectieven van de geschiedenis en het delen van eigen ervaringen brengt de geschiedenis dichtbij. Er zijn meerdere educatieve initiatieven (zoals gastlessen) om leerlingen direct in contact te brengen met mensen die hier vanuit persoonlijke ervaring over kunnen vertellen, maar deze groep wordt steeds kleiner. Deze persoonlijke verhalen dienen bestendig te worden, zodat ze niet verloren gaan bij het wegvallen van deze generatie. Dit punt sluit aan bij het doorbreken van het 'Indisch en Moluks zwijgen'. In interviews en het materiaal komt dit begrip vaak naar voren, vooral vanuit de wens om bij de eigen gemeenschap meer bewustzijn te creëren over de eigen achtergrond. Veel van de eerste en tweede generatie van mensen die vanuit Nederlands-Indië zijn gekomen, praatten niet of nauwelijks over het verleden en wat zij hebben meegemaakt. De jongere derde en vierde generaties beginnen nu vragen te stellen over het verleden van hun ouders en grootouders. Maar ook niet altijd. Het risico bestaat dat er veel kennis verloren gaat als de verhalen van de eerste en tweede generatie nu onvoldoende worden verteld. Deze persoonlijke

verhalen krijgen een duurzaam karakter door ze vast te leggen, bij voorkeur in beeld en/of geluid zoals een documentaire.

- Daarnaast speelt de behoefte om meer kanten te belichten van de gedeelde geschiedenis van Nederland en voormalig Nederlands-Indië. Volgens meerdere van de geïnterviewde gesprekspartners hebben Nederlanders vaak een te rooskleurig beeld van de koloniale periode. Over de onafhankelijkheidsoorlog/politionele acties is er inmiddels wel meer besef van misstanden, maar over veel andere aspecten van het koloniale leven, de wens voor onafhankelijkheid van de Indonesiërs en de keuzes van politici en gewone burgers in de periode 1942-1949 (en daarna) is vaak te weinig bekend.

Stimuleren van de vraag naar educatie

Zoals eerder geconcludeerd is het aanbod aan educatie over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië buiten het regulier onderwijs groot. Als er echter voor mensen geen aanleiding is om zich ergens in te verdiepen, zal de vraag naar kennis beperkt blijven. Om de geschiedenis en daarmee de erkenning van de gemeenschap beter collectief te verankeren, ligt er een belangrijke rol in het stimuleren van de vraag naar deze kennis. Er kan meer interesse in de gedeelde Nederlandse en Nederlands-Indische geschiedenis worden gecreëerd. Op basis van de input uit de interviews en deskresearch kan hiervoor een aantal aanknopingspunten worden gegeven:

- Daar waar 4 en 5 mei er altijd voor zorgen dat de Tweede Wereldoorlog in Nederland elk jaar prominent op de kaart staat, zou meer aandacht voor 15 augustus en 21 maart dat ook voor Nederlands-Indisch en de Molukse geschiedenis kunnen doen. Door data voor herdenkingsmomenten als 15 augustus en 21 maart beter te verankeren in het collectieve geheugen, groeit de ervaren relevantie en daarmee de vraag en interesse in deze geschiedenis.
- Door de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië te verbinden met het heden, groeit de relevantie om hier meer over weten. Juist door de verbinding te maken met de hedendaagse leefwereld van mensen wordt antwoord gegeven op de vraag waarom het belangrijk is om kennis te hebben van deze geschiedenis. Hierbij kan gedacht worden aan een hedendaags thema als migratie, discriminatie, vrijheid en de multiculturele samenleving.

4 Conclusies

In dit afsluitende hoofdstuk trekken we enkele conclusies over de inventarisatie van educatief materiaal. Daarbij gaan we in op het beschikbare aanbod (paragraaf 4.1), wat er mogelijk nog ontbreekt (4.2) en hoe het beschikbare materiaal beter kan worden benut (4.3).

4.1 Veel materiaal, aanbod gefragmenteerd

Voorals buiten het onderwijs zijn er veel initiatieven en is er veel materiaal beschikbaar voor educatieve doeleinden. Wie zoekt kan over alle gebeurtenissen vanuit vrijwel alle perspectieven informatie vinden. Dit wil overigens niet zeggen dat alles gemakkelijk beschikbaar is. Regionale initiatieven hebben soms een beperkt bereik, waardoor goed bruikbaar educatief materiaal niet zonder meer overal terecht komt.

Binnen de curricula op scholen zijn er in theorie voldoende aanknopingspunten om alle aspecten rondom de Tweede Wereldoorlog in voormalig Nederlands-Indië, de aanloop naar de onafhankelijkheid van Indonesië en de komst van mensen naar Nederland te behandelen. In de praktijk worden alle relevante gebeurtenissen echter summier en fragmentarisch behandeld. Dit komt mede doordat het thema Nederlands-Indië/Indonesië meestal geen onderdeel vormt van het eindexamen en doordat de lesstof voor geschiedenis in tien tijdvakken is opgedeeld. Hierdoor komen verschillende aspecten in verschillende tijdvakken aan bod, waardoor de samenhang ontbreekt. Bovendien is er in het onderwijs beperkt tijd voor geschiedenisles en moeten er veel onderwerpen worden behandeld. Dit leidt er veelal toe dat er minder aandacht is voor Nederlands-Indië, ten gunste van andere onderwerpen.

Op basis van de enquête onder docenten lijkt er wel een wens te zijn om meer over voormalig Nederlands-Indië in de les te vertellen, maar ontbreekt het soms aan de juiste kennis, informatie of lesmateriaal. Dit laatste staat natuurlijk in contrast met het feit dat er veel lesmateriaal buiten het reguliere onderwijs beschikbaar is. Dit weet zijn weg dan blijkbaar niet tot de docenten te vinden.

4.2 Mogelijke toevoegingen aan het aanbod

Ondanks de conclusie dat er veel aanbod is, kan er op sommige gebieden altijd nog worden uitgebreid. Uit de inventarisatie komt een aantal onderwerpen en perspectieven naar voren, die zowel in het onderwijs als in het overige aanbod nog onderbelicht zijn.

Nederlands-Nieuw-Guinea/Papoea

Een duidelijk onderbelicht aspect is Nederlands-Nieuw-Guinea/Papoea. Hierover is minder educatief materiaal beschikbaar en in de geschiedenisles komt dit deel van Indonesië, dat als laatste nog onder Nederlands bewind viel, vrijwel niet aan bod. Er zijn echter wel redenen om hier meer aandacht aan te besteden. De overdracht van Nederlands-

Nieuw-Guinea aan Indonesië is namelijk een interessante casus in het licht van de wereldpolitiek in de jaren zestig.

Ervaringsverhalen van Indische Nederlanders en Molukkers

Hoewel er meer informatie over Indische Nederlanders en Molukkers te vinden is dan over Papoea's, zijn er signalen dat dit meer kan. In deze context wordt vaak het 'menselijke aspect' genoemd. Niet zo zeer kennis en informatie over politieke ontwikkelingen, maar het verhaal van hoe de mensen zelf de gebeurtenissen hebben beleefd. Daarbij vormen Indische Nederlanders en Molukkers beide bijzondere groepen, zowel binnen Indonesië als in Nederland. Hun positie in de maatschappij, zowel in toenmalig Nederlands-Indië als na de komst naar Nederland, is vaak een onderbelicht aspect van de dekolonisatie.

In de interviews werd meermaals benoemd dat veel kennis en ervaringsverhalen nog niet bekend zijn. In dit kader wordt ook wel gesproken van het 'Indische en Molukse zwijgen'. Dit houdt in dat men niet praat over de oorlog, de komst naar Nederland, hoe men hier ontvangen werd en hoe men hier een leven heeft opgebouwd. Hierdoor dreigen interessante en relevante verhalen en lessen verloren te gaan. Zowel de eigen familieleden uit de derde en vierde generatie als de Nederlanders in brede zin zouden baat kunnen hebben bij deze kennis.

De ervaringsverhalen worden vaak als de sleutel gezien om interesse bij anderen te wekken om zich verder te verdiepen in de gedeelde geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië en Nederland. Ervaringsverhalen door gastdocenten maken op scholen veel indruk en zorgen voor bewustwording van gebeurtenissen in het verleden. Maar ook buiten het onderwijs hebben verhalen van 'echte mensen' impact.

Inmiddels zijn er in meerdere projecten, zoals documentaires en boeken, persoonlijke verhalen opgetekend. Er lijkt echter wel nog voldoende ruimte om, nu het nog kan, meer persoonlijke verhalen op te tekenen en zo veel mogelijk mensen met Indische, Molukse, of een andere herkomst de gelegenheid te geven om hun verhaal zelf te vertellen. Er zijn ook reeds initiatieven die de ervaringsverhalen aan het onderwijs aanbieden. Hierop zou kunnen worden voortgebouwd.

4.3 Betere benutting: stimuleren van de vraag

De belangrijkste conclusie uit deze inventarisatie is dat er veel materiaal beschikbaar is dat de bewustwording en educatie kan bevorderen. En afgezien van enkele mogelijke toevoegingen lijkt de volledigheid van materiaal niet het probleem.

Het is dan ook onze conclusie dat het tegemoetkomen van de wens voor meer/betere educatie in het kader van de Collectieve Erkenning niet zo zeer moet worden gezocht in het produceren van meer materiaal. Een grotere uitdaging lijkt te liggen in een betere benutting van het materiaal dat er al is.

Een betere benutting van het bestaande materiaal hangt samen met de vraag hiernaar. Deze lijkt in veel gevallen latent. Desgevraagd geven

docenten aan dat zij over onvoldoende kennis en inzichten beschikken over de geschiedenis van Nederlands-Indië. En ook bij Nederlanders met en zonder wortels in voormalig Nederlands-Indië lijkt de kennis in veel gevallen te ontbreken. Maar tegelijk ervaren zij ook geen hinder door dit gebrek aan kennis. Dit kwam naar voren tijdens de interviews voor deze inventarisatie.

Er is volgens de geïnterviewde personen op dit moment ook geen directe aanleiding of noodzaak om kennis over de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië actief op te zoeken. Afgezien van kortstondige aandacht voor bijvoorbeeld de documentairereeks 'Molukkers in Nederland' en de film 'De Oost', is de geschiedenis van de Indisch-Molukse gemeenschap voor velen geen actueel onderwerp. Het is niet iets waar men zich in het dagelijks leven mee bezighoudt. Dit geldt zowel voor veel mensen met als mensen zonder wortels in voormalig Nederlands-Indië.

Vanuit de gesprekken met de verschillende stakeholders, zowel binnen als buiten het onderwijs, formuleren wij enkele suggesties hoe de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië wel relevant kan worden gemaakt. Deze vatten wij in twee categorieën samen:

- Aansluiten bij actuele thema's.
- Betere inbedding in ons collectieve geheugen.

Aansluiting bij actuele thema's

Vooraf in het onderwijs is voormalig Nederlands-Indië nu één van de vele thema's die bij geschiedenisles wordt behandeld. Voor veel leerlingen is de onafhankelijkheidsoorlog even abstract als de veldtochten van Napoleon. Het wordt niet ervaren als iets wat voor hen op dit moment belang is.

Daarom is het wenselijk om thema's rondom de (de)kolonisatie, onafhankelijkheid en migratie te plaatsen in een hedendaagse context. De lessen op scholen (maar ook daarbuiten) kunnen draaien om actuele vraagstukken. Zo kan de migratie en integratie van mensen uit het voormalig Nederlands-Indië, waaronder de Molukken, worden gelegd naast vraagstukken rondom migratiestromen anno nu. Hoewel deze kwesties zeer anders van aard zijn, draaien ze beide om groepen mensen die naar Nederland komen. Het bespreken van overeenkomsten en verschillen kan een interessant onderdeel van maatschappijleer of burgerschapsonderwijs vormen. Zo kunnen vraagstukken rond integratie en emancipatie van bevolkingsgroepen in Nederland anno 2021 worden belicht op basis van de ervaringen van de mensen die vanuit voormalig Nederlands-Indië naar Nederland zijn gekomen.

Ook kan er in het kader van burgerschapsonderwijs aandacht worden besteed aan de herkomst van alle leerlingen in de klas. Dit zal in veel klassen automatisch leiden tot aandacht voor de Indische of Molukse achtergrond van leerlingen. Zo kan de multiculturele samenleving in Nederland op een persoonlijke manier worden besproken en voelen de leerlingen zich er vanzelf bij betrokken.

Er is bovendien een aanvullend voordeel om voormalig Nederlands-Indië op deze wijze in de vakken maatschappijleer en/of burgerschaps- onderwijs te bespreken. Op deze wijze kan Nederlands-Indië namelijk meer ruimte in het onderwijs krijgen dan alleen binnen de geschiedenisles. Het aantal uur geschiedenisles is immers beperkt en het curriculum zeer vol. Overigens is ook de tijd in het onderwijs aan maatschappijleer wordt besteed beperkt. Hiervoor zijn minder lessen dan voor geschiedenis. Het is dus de vraag in hoeverre er bij die lessen ruimte is voor aanvullende onderwerpen.

Betere inbedding in ons collectieve geheugen

De vraag naar kennis over Nederlands-Indië zou ook gestimuleerd kunnen worden als de bijzondere positie van de Indisch-Molukse gemeenschap in Nederland meer in het collectieve geheugen komt. Dit kan bijvoorbeeld door structureel meer aandacht te besteden aan herdenkingsmomenten. De herdenkingsmomenten die belangrijk zijn voor de Indisch-Molukse gemeenschap staan volgens een aantal geïnterviewden in de schaduw van andere nationale herdenkingen. Als voorbeeld werd in een interview de herdenking van de komst van Molukkers naar Nederland genoemd. Hieraan wordt nu meestal maar één keer per vijf jaar aandacht besteed (de 'lustrumjaren'). Deze aandacht is echter nog steeds fragmentarisch. Wanneer media, opiniemakers en invloedrijke organisaties hier elk jaar bij zouden stilstaan, zou dit een belangrijker ijkmoment op de kalender worden. Daarmee wordt er structureel aandacht op bepaalde gebeurtenissen gevestigd, waarmee ook de interesse naar de achtergrond hiervan wordt gevoed. Doordat herdenkingsmomenten jaarlijks terugkeren, is er ook elk jaar opnieuw aanleiding om aandacht eraan te besteden.

Met meer interesse naar de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog, neemt de kans toe dat dit een prominentere plaats in de geschiedenisles krijgt. En ook buiten het onderwijs gaan wellicht meer mensen actief op zoek naar kennis, zowel binnen als buiten de Indisch-Molukse gemeenschap.

Docenten en alle andere geïnteresseerde burgers kunnen dan wellicht iets beter dan nu gefaciliteerd worden in hun zoektocht naar relevante en toegankelijke informatiebronnen. Deze inventarisatie kan daar eventueel een bijdrage aan leveren.

Bijlagen

Bijlage 1 **Gesprekspartners interviews**

Gesprekspartners binnen het regulier onderwijs

- Marc van Berkel, International Holocaust Remembrance Alliance & docent / trainer Geschiedenis - Hogeschool van Arnhem en Nijmegen
- Maaïke Derksen, PhD student en lecturer Geschiedenis - Radboud Universiteit Nijmegen
- Matthijs Driebergen, leerplanontwikkelaar Geschiedenis - SLO
- Tom van der Geugten, lecturer - VU Amsterdam (HOVO)
- Ronald den Haan, auteur Feniks - Thiememeulenhoff
- Michiel Bugter, portfoliomanager en Hans Prins, manager product development - Malmberg
- Maud Knook, conrector / afdelingshoofd Havo / Vwo bovenbouw - Huygens College Heerhugowaard & bestuur / penningmeester - VGN Kleio
- Daan van Leeuwen, lerarenopleider en vakdidacticus geschiedenis | PABO - Hogeschool InHolland
- Marit Monteiro, hoogleraar Religiegeschiedenis - Radboud Universiteit Nijmegen
- Arthur Pormes, teaching methodologist for social studies - Universiteit Leiden
- Gerard Rozing, docent Geschiedenis, Coördinator VMBO, Educatief auteur en lid van de Vaststellingscommissie Geschiedenis - VGN Kleio
- Alicia Schrikker, universitair hoofddocent Instituut voor geschiedenis - Universiteit Leiden
- Alderik Visser, leerplanontwikkelaar mens & maatschappij - SLO
- Hans Werker, opleidingsmanager Hogeschool Utrecht
- Arie Wilschut, lector emeritus Didactiek van de Maatschappijvakken - Hogeschool Amsterdam

Gesprekspartners buiten het regulier onderwijs

- Simone Berger, maker lespakket 'De bevrijding in Nederlands-Indië en de Tweede Wereldoorlog in Zuidoost-Azië'
- Monique van Bruggen, muziektherapeut - Artez / Djalan Pienter
- Edu Dumasy, projectleider educatief project Ontmoeten & (Her)denken
- Cristan van Emden, hoofd onderzoek en educatie - Nationaal Comité 4 en 5 mei
- Yvonne van Genugten, directeur - Stichting Indisch Herinneringscentrum
- Ralph Kneefel, voorzitter - Stichting Indisch Erfgoed
- Yvette Kopijn, Stichting Zieraad
- Alexander Lopulissa, beheerder - Stichting Harapan Baru
- Karlijn Naaijkens, maker lespakket 'Klanken van Oorsprong'
- Mariëlle Pals, hoofd programma - Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen

- Ellen Querido, Educatie Indië WOII Stichtse Vecht
- Elias Rinsampessy, directeur - Stichting Muhabat
- Heiko Roelfsema, voorzitter - Stichting Herdenking Slachtoffers Japanse Zeetransporten in Zuidoost-Azië 1942-1945 (SHSJZ)
- Edy Seriese, directeur - Indisch Wetenschappelijk Instituut
- Magda Wallenburg, voorzitter - Stichting Arjati / Indisch Museum Breda

Geschiedenismethoden in het onderwijs

Primair onderwijs

Uitgever	Methode	Doelgroep(en)	Uitgangspunt(en)	Opmerking	Bron
Blink	Blink Wereld - Geschiedenis	PO (algemeen)	Op basis van 10 tijdvakken	Blink werkt (deels) met geïntegreerde lessen voor wereldoriëntatie, waarbij aardrijkskunde, geschiedenis en natuur & techniek worden gecombineerd. Daarin ook aandacht voor de (familie)achtergrond van leerlingen.	https://blink.nl/blink-wereld/
Malmberg	Brandaan	PO (algemeen)	Op basis van 10 tijdvakken	Geschiedenis vooral vanuit Nederlands perspectief belicht.	https://www.malmberg.nl/basisonderwijs/methodes/zaakvakken.htm
Noordhoff	Wijzer! Geschiedenis	PO (algemeen)	Op basis van 10 tijdvakken	Geschiedenis vooral vanuit Nederlands perspectief belicht.	https://www.noordhoff.nl/basisonderwijs/zaakvakken/wijzer-geschiedenis
Da Vinci	Da Vinci	PO (algemeen)	Werkt thematisch op basis van wereldverkenning	Verschillende culturen worden behandeld	https://www.davinciacademie.nl/
Zwijzen	Tijdzaken	PO (algemeen)	Zaakvakken komen geïntegreerd aan bod	Aandacht voor historisch besef	https://www.zwijzen.nl/lesmethodes/de-zaken-van-zwijzen
ThiemeMeulenhoff	Speurtocht	PO (algemeen)	Op basis van 10 tijdvakken	Vanuit Nederlands perspectief. Aansluiting bij Canon via projecten over specifieke onderwerpen.	https://www.thiememeulenhoff.nl/primair-onderwijs/geschiedenis/speurtocht
Faqta	Faqta Geschiedenis	PO (Faqta scholen)	20 thema's op basis van de 10 tijdvakken	Nederlands-Indië en/of dekolonisatie is geen apart thema	https://faqta.nl/geschiedenis
Alles-in-1	Alles-in-1	PO (algemeen)	Alle zaakvakken worden met elkaar in samenhang aangeboden, geschiedenis komt in 4 (hoofd)tijdvakken aan bod		https://www.alles-in-1.org/
Grej of the Day	Grej of the Day	PO (Grey of the Day methode)	Verschillende onderwerpen in 'microlessen'		https://grejoftheday.nl/
International Primary Curriculum (IPC)	International Primary Curriculum (IPC)	PO (IPC Methode)	Samenhangende lessen over zaakvakken	Internationaal perspectief in lessen	https://ipc-nederland.nl/

Kern van de Zaak	Kern van de Zaak	PO (algemeen)	Op basis van 10 tijdvakken	Digitale lessen. Nederlands-Indië en dekolonisatie komen specifiek aan bod.	https://www.kvdz.net/
Klasse(n)Advies	Geschiedenis Anders	PO (algemeen)	15 thema's op basis van de 10 tijdvakken		https://onderwijsdatabank.nl/5069/geschiedenis-anders/
Leskracht	Leskracht	PO (algemeen)	Geïntegreerde wereldoriëntatie, geschiedenis sluit aan bij 10 tijdvakken en canon	Dekolonisatie krijgt specifiek aandacht	https://www.leskracht.nl/
Malmberg	Argus Clou	PO (algemeen)	5 thema's op basis van de 10 tijdvakken (2 tijdvakken per thema)		https://www.malmberg.nl/basisonderwijs/methodes/zaakvakken/argus-clou.htm
Malmberg	Bij de Tijd (uitgefaseerd)	PO (algemeen)			https://www3.malmberg.nl/Mijn-Malmberg/Nieuws-2/Uitfasering-Bij-de-tijd-op-Mijn-Malmberg.htm
Nationaal Comité 4 en 5 mei	DenkBoek WOII	PO (algemeen)	Gebeurtenissen in en rondom de Tweede Wereldoorlog.	Oorlog in Nederlands-Indië komt ook aan bod. Eindigt bij capitulatie Japan.	https://denkboek.nl/
OnlineKlas.nl	Topontdekkers	PO (algemeen)	Geïntegreerde zaakvakken met 12 thema's, geschiedenis op basis van de 10 tijdvakken.	Aanvullende module met aansluiting op Canon van Nederland beschikbaar	https://www.onlineklas.info/topontdekkers
VierKeerWijzer	VierKeerWijzer	PO (algemeen)	17 thema's op basis van de 10 tijdvakken	Nederlands-Indië en/of dekolonisatie is geen apart thema	https://www.vierkeerwijzer.nl/

Voortgezet onderwijs

Uitgever	Methode	Doelgroep(en)	Uitgangspunt(en)	Opmerking	Bron
Noordhoff	Geschiedeniswerkplaats	Onder- en bovenbouw vmbo, havo, vwo	Op basis van 10 tijdvakken	Aandacht in de bovenbouw voor zowel verzet tegen kolonisatie als dekolonisatie	https://www.noordhoff.nl/voortgezet-onderwijs/geschiedenis/geschiedeniswerkplaats
Malmberg	Memo	Onder- en bovenbouw vmbo, havo, vwo	Op basis van 10 tijdvakken	Dekolonisatie krijgt specifiek aandacht. Sinds enkele jaren meer aandacht voor het Indonesische perspectief, met inzicht in de eilanden voor de komst van de Nederlanders en 'nationalisme en onderwijs in Nederlands-Indië'.	https://www.malmberg.nl/voortgezet-onderwijs/methodes/mens-maatschappij/geschiedenis.htm
ThiemeMeulenhoff	Feniks	Onder- en bovenbouw vmbo, havo, vwo	Op basis van 10 tijdvakken	WOII in Azië vanaf Pearl Harbor, specifiek over Jappenkampen, Molukkers KNIL naar NL kwamen omdat ze in Indonesië onveilig waren	https://www.thiememeulenhoff.nl/voortgezet-onderwijs/geschiedenis

				Havo/vwo bovenbouw: Bersiap, dekolonisatie soevereiniteits-overdracht, relatie Indonesië – Nederland na de oorlog.	
VO-digitaal	Tijd voor Geschiedenis	Methoden voor alle schoolsoorten			https://www.tijdvoorgeschiedenis.nl/
Walburg Pers	Sprekend Verleden	Onderbouw vmbo, bovenbouw havo en vwo		Aandacht in onderbouw voor Nederlandse koloniale verleden	https://www.sprekendverleden.com/
Blink	Blink Geschiedenis (Saga)	vmbo, havo, vwo	Op basis van 10 tijdvakken	Aandacht voor denken vanuit andere perspectieven, onderzoekend leren aanvullend op andere methoden	https://blink.nl/blink-geschiedenis/
Bricks (voor TTO)	Bricks History	Tweetalig onderwijs	Op basis van 18 thema's/tijdvakken	Dekolonisatie krijgt specifiek aandacht	https://www.brickstto.nl/lesmethodes/history/
Driestar Educatief	Bronwijzer	Onderbouw van het christelijk en reformatorisch VO (vmbo, havo, vwo)			https://www.bronwijzer.nl/home.html
Boom Voortgezet Onderwijs	Forum	Onderbouw vmbo, onder- en bovenbouw havo en vwo	Deels op basis 10 tijdvakken, daarnaast 7 verdiepende thema's	Nederlands-Indië komt aan bod in verdiepende thema over 'schuld en boete'	https://boomvoortgezetonderwijs.nl/forum-havovwo/
Malmberg	Gamma	Onderbouw vmbo	Geschiedenis, aardrijkskunde en economie in samenhang		https://www.malmberg.nl/voortgezet-onderwijs/methodes/mens-maatschappij/mens-maatschappij/gamma-onderbouw.htm
Dedact	Leswijs	Onderbouw vmbo, havo			https://learnbeat.nl/
Noordhoff	Plein M	Onderbouw vmbo	Verschillende thema's rond mens en maatschappij		https://www.noordhoff.nl/voortgezet-onderwijs/mens-en-maatschappij/plein-m

Overzicht materiaal om kennis te vergroten buiten het regulier onderwijs

Overzicht algemeen aanbod

Bron	Omschrijving	Periode geschiedenis	Doelgroep	Regio	Link
Documentaire 'Klanken van Oorsprong'	Regisseur Hetty Naaijken toont in haar nieuwe documentaire 'Klanken van Oorsprong' het verhaal van diverse artiesten met een Nederlands-Indische achtergrond. Samen met meer dan 350.000 andere Indische Nederlanders moesten zij tussen 1945 en 1962 gedwongen terug naar hun oorspronkelijke vaderland: Nederland.	Onafhankelijkheids-oorlog, Bersiap, komst naar Nederland	Iedereen, vooral Indische en Molukse Nederlanders	Niet regio specifiek	https://klankenvanvoorsprong.nl/kvo-de-film/
Artikel '1820-1950 Indonesië en dekolonisatie'- Rijksmuseum	Artikel over de geschiedenis van Indonesië en periode van dekolonisatie (1820-1950).	Onafhankelijkheids-oorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	https://www.rijksmuseum.nl/nl/rijksstudio/tijdlijn-nederlandse-geschiedenis/1820-1950-indonesie-en-dekolonisatie
Documentaire 'De oorlog van Eric Schneider' - NOS	Acteur Eric Schneider (1934) was zeven jaar toen hij met zijn moeder en broertjes in een jappenkamp belandde. In de documentaire 'De oorlog van Eric Schneider' volgen zijn zoons Beau en Olivier zijn spoor terug in Indonesië. Aan de hand van de beelden van die reis praten ze met hun vader over zijn herinneringen, in de hoop erachter te komen wat die periode voor hem heeft betekend.	De Tweede Wereldoorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	https://over.nos.nl/nieuws/de-oorlog-van-acteur-eric-schneider-2/
Artikel 'Hoe regeerde Nederland over Nederlands-Indië?'	Kort overzicht van de geschiedenis van Nederlands-Indië.	Onafhankelijkheids-oorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	https://npokennis.nl/longread/7894/hoe-regeerde-nederland-over-nederlands-indie

Bron	Omschrijving	Periode geschiedenis	Doelgroep	Regio	Link
Artikel 'Nederlands-Indië'	Kort overzicht van de geschiedenis van Nederlands-Indië.	De Tweede Wereldoorlog en Onafhankelijkheids-oorlog	Kinderen 10-12 jaar	Niet regio specifiek	https://wikikids.nl/Nederlands-Indi%C3%AB
Artikel 'De dekolonisatie van Nederlands-Indië'	Artikel over de Tweede Wereldoorlog en periode van dekolonisatie in Nederlands-Indië.	De Tweede Wereldoorlog en Onafhankelijkheids-oorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	https://geschiedenis.nl/nieuws/artikel/184/de-dekolonisatie-van-nederlands-indie
De driedelige serie 'Verleden Tijd'	Programmamaker Nira Kakerissa uit Maastricht gaat in een driedelige serie op zoek naar het verhaal dat haar Molukse grootouders nooit hebben verteld. Het verhaal over hun komst naar Nederland, de heimwee naar thuis en de verbroken beloftes over de terugkeer naar hun land.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen	Niet regio specifiek	https://www.1limburg.nl/bijzondere-serie-over-molukse-geschiedenis-op-tv
Toneelstuk 'De eeuw van mijn moeder' - Het Nationale Theater	De eeuw van mijn moeder is een familieverhaal over de migratie van Nederlands-Indië naar Nederland.	Komst naar Nederland	Iedereen; focus Indische en Molukse Nederlanders	Regio Haaglanden	https://www.hnt.nl/voorstellingen/4769/Het_Nationale_Theater/De_eeuw_van_mijn_moeder/
Werkstuk 'Verzwegen geschiedenis: Leven in en na 'Tjideng''	Robin van Doorn wilde te weten komen hoe het nu staat met de kennis van Nederlanders over de oorlog en bezetting in Nederlands-Indië. Ze interviewde daarom verschillende bekende auteurs en deskundigen, las boeken en dagboeken van geïnterneerden en nam veel andere publicaties door. Uiteindelijk resulteerde dit alles in het lijvige werkstuk 'Verzwegen geschiedenis: Leven in en na 'Tjideng'.	De Tweede Wereldoorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	https://historiek.net/het-boek-over-nederlands-indie-is-voorlopig-niet-gesloten/19141/

Bron	Omschrijving	Periode geschiedenis	Doelgroep	Regio	Link
Tentoonstelling over Indonesië - Verzetsmuseum	In de tentoonstelling over Indonesië worden de verhalen verteld van mensen uit de verschillende bevolkingsgroepen in Indonesië. De tentoonstelling betreft authentieke voorwerpen, echte verhalen en informatie over het verzet tegen de Japanners.	De Tweede Wereldoorlog en onafhankelijkheids-oorlog	Iedereen	Omgeving Amsterdam	https://www.verzetmuseum.org/nl/nederlands-indie
Boek 'Istori Kita; jouw familiegeschiedenis' - Simone Berger	Een 'doe-boek' om het dialoog te starten tussen (klein)kinderen en (groot)ouders om waardevolle herinneringen uit Nederlands-Indië tot en met de komst en integratie in Nederland terug te halen en door te geven aan de jongere generaties. Het biedt een hulpmiddel om het 'Indische en Molukse zwijgen' te doorbreken en hiaten in de (familie)geschiedenis aan te vullen.	Alle perioden van de geschiedenis	Indische en Molukse Nederlanders	Niet regio specifiek	https://simoneberger.nl/Istori-Kita/
Boek 'De lange reis van de poesaka' - Simone Berger	Door het levenspad van de poesaka te volgen, een waardevol erfstuk uit Nederlands-Indië of Indonesië, wordt in het boek van ruim dertig personen de familiegeschiedenis vastgelegd. Hiermee wordt een stem gegeven aan de eerste generatie en hun nazaten. Stuk voor stuk kleine persoonlijke en intense geschiedenissen, die niet in de schoolboeken zijn terug te vinden, maar hier worden uitvergroot.	Alle perioden van de geschiedenis	Indische en Molukse Nederlanders	Niet regio specifiek	https://simoneberger.nl/Poesaka/
Dossier Indonesië - Verzetsmuseum	Geschiedenis en verhalen over Nederlands-Indië, onderdeel van een permanente tentoonstelling over Indonesië.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen	Regio Amsterdam	https://www.verzetmuseum.org/nl/indonesie
Artikelen over geschiedenis Nederlands-Indië - Verzetsmuseum	Educatieve artikelen over de geschiedenis van Nederlands-Indië op de website van het Verzetsmuseum over de Tweede Wereldoorlog, bevrijding, Bersiap, dekolonisatie en de komst naar Nederland.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen	Niet regio specifiek	https://www.verzetmuseum.org/nl/indonesie

<i>Bron</i>	<i>Omschrijving</i>	<i>Periode geschiedenis</i>	<i>Doelgroep</i>	<i>Regio</i>	<i>Link</i>
Ontmoetings-programma 'Huizen van Aankomst'	In het teken van '75 Jaar Vrijheid' lanceert het Indisch Herinneringscentrum dit jaar het programma Huizen van Aankomst. Dit programma staat geheel in het teken van de 350.000 personen die de voormalige kolonie Nederlands-Indië tussen 1945-1968 verlieten en naar Nederland kwamen.	Komst naar Nederland	Indische en Molukse Nederlanders	Door heel Nederland	https://huizenvanaankomst.nl/
Evenement 'Gepeperd verleden'	Gepeperd Verleden: een nieuwe programmareeks rondom vijf thema's dekolonisatie, verzet, migratie, racisme en slavernij (laatste in 2018 geweest).	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen; vooral Indische en Molukse Nederlanders	Regio Haaglanden en Amsterdam	https://www.indischerinneringscentrum.nl/actueel/nieuws/programmering-i-gepeperd-verleden
Tentoonstelling 'Dossier Indië' (onlangs afgesloten) – Wereldmuseum Rotterdam	Met Dossier Indië toont het Wereldmuseum de geschiedenis van het gekoloniseerde Indonesië. Acteur en fotograaf Thom Hoffman selecteerde uit beeldarchieven van diverse erfgoedinstellingen en collecties maar liefst 300 foto's. Samen met film en persoonlijke verhalen tonen ze een realistisch beeld van de koloniale periode tussen 1840 en 1949. Hier was tevens een educatief programma voor onderwijs voortgezet onderwijs aan verbonden.	De Tweede Wereldoorlog en onafhankelijkheids-oorlog	Iedereen, maar ook focus op voortgezet onderwijs	Regio Rijnmond	https://www.wereldmuseum.nl/nl/zien-en-doen-in-het-wereldmuseum/tentoonstellingen/dossier-indie
Tentoonstelling 'Indonesië' – Tropenmuseum Amsterdam	Tentoonstelling die terug gaat naar de geschiedenis van driehonderdvijftig jaar Nederlanders in Indonesië.	De Tweede Wereldoorlog en onafhankelijkheids-oorlog	Iedereen	Regio Amsterdam	https://www.tropenmuseum.nl/nl/zien-en-doen/tentoonstellingen/indonesie
Tentoonstelling 'De Erfenis' (nog in ontwikkeling) – Tropenmuseum Amsterdam	'De Erfenis' toont de erfenissen van Nederlands kolonialisme en slavernij in de wereld en onze directe omgeving, zoals ongelijkheid, uitsluiting, racisme en nieuwe vormen van cultuur. Het Tropenmuseum werkt voor 'De erfenis' samen met diverse groepen mensen om zo een meervoudig perspectief te kunnen waarborgen.	Is nog in ontwikkeling, waarschijnlijk alle perioden	Iedereen	Regio Amsterdam	https://www.tropenmuseum.nl/nl/zien-en-doen/tentoonstellingen/de-erfenis

Bron	Omschrijving	Periode geschiedenis	Doelgroep	Regio	Link
Evenement 'Dossier Indië – Blinde vlekken' – Wereldmuseum & Indisch Herinneringscentrum	Op 8 december (2019) organiseerde het Wereldmuseum i.s.m. het Indisch Herinneringscentrum Blinde Vlekken. Dit was het eerste programmadeel van een drieluik. Een verdiepende en activerende programmareeks over blinde vlekken, actuele betekenis en inclusieve representatie van koloniaal erfgoed. De tentoonstelling Dossier Indië wordt hierbij ook betrokken.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen; vooral Indische en Molukse Nederlanders	Regio Rijnmond	https://www.wereldmuseum.nl/nl/zien-en-doen/activiteiten/dossier-indie-blinde-vlekken-1
Evenement 'Indië Next'	1 keer in de 2 jaar, voor publiek wat al bovenmatig historisch geïnteresseerd is in deze geschiedenis, wordt de diepte ingegaan over onderwerpen over Nederlands-Indië. En symposium, zonder breakout sessie. Verdieping van kennis.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen; vooral Indische en Molukse Nederlanders en bovengemiddeld historisch geïnteresseerd	Regio Haaglanden	https://www.indischherinneringscentrum.nl/wat-is-er-te-doen/programming/indie-next
Online boekensalon georganiseerd door Indisch Herinneringscentrum	Online interview met schrijvers over een specifiek boek over Nederlands-Indië. Deelnemers kunnen vragen stellen aan de schrijvers. Bijvoorbeeld 'Lichter dan ik' van Dido Machielsen en 'Revolusi' van David van Reybrouck.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen	Niet regio specifiek	https://www.indischherinneringscentrum.nl/
Museum Sophiahof	Museum over de geschiedenis van Nederlands-Indië. Uitgebreide tentoonstelling over het verzet in Nederlands-Indië en van Indische mensen in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Bevat tevens het Kenniscentrum IHC en de website '30 Dagen op Zee' waar informatie is te vinden over de Nederlands-Indische repatriëring in de webapplicatie die is verwerkt in de museumtafel '30 dagen op zee'.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen	Regio Haaglanden	https://www.museumsophiahof.nl/wat-er-te-doen/vechten-voor-vrijheid-online
Moluks Historisch Museum	De collecties van stg Moluks Historisch Museum geven een beeld van de geschiedenis, cultuur en actualiteit van de Molukse gemeenschap in Nederland en van de Molukken.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen	Regio Haaglanden	https://www.museum-maluku.nl/

<i>Bron</i>	<i>Omschrijving</i>	<i>Periode geschiedenis</i>	<i>Doelgroep</i>	<i>Regio</i>	<i>Link</i>
Indische salons – georganiseerd door Indisch Herinneringscentrum	Indische Salon over de gedeelde geschiedenis van Nederland en Indonesië. Hierbij wordt de nadruk gelegd op de (aanloop naar de) Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië, de daaropvolgende dekolonisatie en overtocht naar Nederland. Kleinschalig van opzet, 75 tot max 100 man publiek.	Alle perioden van de geschiedenis	Indische en Molukse Nederlanders	Door heel Nederland	https://www.indischerinneringscentrum.nl/wat-is-er-te-doen/programming/indische-salon
Café Riboet - georganiseerd door Indisch Herinneringscentrum	Café Riboet is een verhalentheaterprogramma i.s.m. Riboet Verhalenkunst rondom thema's over de oversteek van Nederlands-Indië naar Nederland.	Komst naar Nederland	Indische en Molukse Nederlanders	Regio Haaglanden	https://www.indischerinneringscentrum.nl/wat-is-er-te-doen/programming/cafe-riboet
De Indiëlezing	Jaarlijkse lezing over thema's gerelateerd aan Nederlands-Indië.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen; vooral Indische en Molukse Nederlanders	Regio Haaglanden en Amsterdam	https://4en5meiamsterdamzuidoost.nl/indie-lezing
Film 'De Oost'	De Oost is een Nederlandse oorlogsfilm uit 2020, onder regie van Jim Taihuttu. De film speelt zich af in het Nederlands-Indië van 1946 ten tijde van de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog. Het vertelt het verhaal van een jonge Nederlandse soldaat die wordt uitgezonden naar Nederlands-Indië om orde op zaken te stellen.	Onafhankelijkheidsoorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	https://www.filmfestival.nl/archief/de-oost/
Project 'Aangespoeld' - IWI	Echte levensverhalen van Indische mensen die op een wereldkaart zijn gezet waar een levenslijn / tijdslijn doorheen loopt. Tijd en locatie zijn aangegeven met daarbij een foto's (bijvoorbeeld jeugdfoto's, ouderlijk huis) en een verhaal, vooral met als oorsprong in voormalig Nederlands-Indië. Is digitaal in te zien op de nieuwe website van IWI.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen	Niet regio specifiek	http://iwinu.nl/aangespoeld.aspx

Bron	Omschrijving	Periode geschiedenis	Doelgroep	Regio	Link
IWI-collectie	De IWI collectie bevat boeken, foto's, andersoortige documenten uit Nederlands-Indië.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen	Niet regio specifiek	http://iwi-nu.nl/iwicollectie.aspx
Programma 'Tracing your roots' – Stichting Zieraad	Programma voor Indische en Molukse jongeren tussen de 15 en 35 jaar om op zoek te gaan naar hun wortels in Indië / Indonesië. In het programma komt de geschiedenis aan bod en ga je op zoek naar je voorouders in archieven. Er is ook een editie geweest voor 35-plussers.	Alle perioden van de geschiedenis	Indische en Molukse mensen vanaf 15 jaar	Regio Amsterdam en Limburg	http://www.zieraad.org/tracing-your-roots-op-zoek-naar-indisch-molukse-wortels/
Documentaires / films over Hell ships van Kees van Maaswinkel	Documentaires over hell ship-transporten / Japanse zeetransporten.	De Tweede Wereldoorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	https://www.shsjz.nl/boeken-en-films.html
Scholingsprogramma cultuurspecifieke zorg Indische en Molukse ouderen zorgpersoneel - Djalan Pienter	Djalan Pienter is een scholingsprogramma voor zorgverleners. Doelstelling is om de kwaliteit van persoonsgerichte zorg en welzijn voor Indische en Molukse ouderen te bevorderen. Het is belangrijk om kennis te hebben van de geschiedenis en wat ouderen uit de 1e en 2e generatie hebben meegemaakt in Nederlands-Indië. Bij dementerende ouderen komen trauma's naar boven. Monique vd Brugen vult deze educatie aan met muziekeducatie/muziektherapie. Daarnaast leert ze ook collega's 'on the job' veel over de Indische en Molukse geschiedenis.	Alle perioden van de geschiedenis	Zorgpersoneel (dementerende) Indische en Molukse ouderen	Omgeving Breda	https://djalanpienter.nl/
Tentoonstelling 'Van Daar & Van Hier' – Limburgs Museum	De tentoonstelling 'Van Daar & Van Hier' laat zien hoe de gebeurtenissen in Nederlands-Indië (de Tweede Wereldoorlog en periode van dekolonisatie) het leven van jonge Limburgers met Indische en Molukse wortels vandaag nog steeds beïnvloedt.	De Tweede Wereldoorlog, Onafhankelijkheidsoorlog	Iedereen	Omgeving Venlo	https://www.limburgsmuseum.nl/nl/tentoonstelling/van-daar-van-hier/

<i>Bron</i>	<i>Omschrijving</i>	<i>Periode geschiedenis</i>	<i>Doelgroep</i>	<i>Regio</i>	<i>Link</i>
Indisch Museum Breda – Stichting Arjati	Het Indisch Museum is een plek waar het Indisch Cultureel Erfgoed bewaard en gevonden kan worden. Een plek waar de geschiedenis van Nederlands-Indië wordt verteld en doorgegeven.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen	Omgeving Breda	https://www.arjati.nl/
Documentaire 'Een andere warmte' – Kees Wouters	Met de komst van vele honderden Indische en Molukse repatrianten in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw, kreeg Breda steeds meer het karakter van een multiculturele samenleving. De documentaire 'Een andere warmte' laat zien hoe het beide groepen migranten vergaan is. In welke mate zij een halve eeuw later in de Bredase samenleving geïntegreerd zijn en vooral ook hoe zij die samenleving hebben verrijkt, met hun cultuur, hun 'tropische gewoonten', hun gastvrijheid, muziek en sport.	Komst naar Nederland en assimilatie	Iedereen	Niet regio specifiek	https://keeswouters.wordpress.com/filmdocumentaires-2/overzicht/een-andere-warmte/#:~:text='Een%20andere%20warmte'%20laat%20zien,hun%20gastvrijheid%2C%20muziek%20en%20sport.
Documentaire 'Het Jaar 2602' – Holland Harbour	In de documentaire 'Het Jaar 2602' vertellen de kinderen van weleer wat ze hebben meegemaakt tijdens hun verblijf in de Japanse interneringskampen in Nederlands-Indië tussen 1942 en 1945.	De Tweede Wereldoorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	https://vimeo.com/71329531
Tentoonstelling 'Linggarjati' – Stichting Indisch erfgoed	Focus van tentoonstelling is om educatie over de soevereiniteitsoverdracht van Indonesië goed weer te geven. Alle facetten worden besproken: ethisch, politiek, nationale bewegingen, de economische ontwikkeling, Japanse bezetting, onderhandeling, het akkoord van Linggarjati en rondetafelconferenties. In totaal rond de 10 tentoonstellingen door het hele land, o.a. in Apeldoorn, Eindhoven en Den Haag.	Onafhankelijkheids-oorlog	Iedereen	Door heel Nederland	www.indischerfgoed.nl

<i>Bron</i>	<i>Omschrijving</i>	<i>Periode geschiedenis</i>	<i>Doelgroep</i>	<i>Regio</i>	<i>Link</i>
'Indische en Molukse Zomer 2019' (reeds geweest) – Stichting Indisch erfgoed	Tentoonstelling in Apeldoorn compleet op educatie gericht: niet alleen mensen laten praten die geschiedenis hebben meegemaakt, maar ook jongeren. Tentoonstelling, lezingen, workshops, poëzie.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen	Omgeving Apeldoorn	https://www.indischerfgoed.nl/
Tentoonstelling '70 jaar Molukkers in Nederland' (nog in ontwikkeling) – Stichting Indisch erfgoed	Tentoonstelling ter gelegenheid en viering van 70 jaar Molukkers in Nederland in 2021.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen	Omgeving Apeldoorn	https://www.indischerfgoed.nl/
Documentaire 'Buitenkampers' – Hetty Naaijken	In Buitenkampers vertellen Indische Nederlanders voor het eerst over de gruwelijke plunderingen en moordpartijen die zij meemaakten tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. De onafhankelijkheidsoorlog begon direct nadat de Japanners capituleerden in 1945. Slachtoffers en hun nakomelingen over het (generationele) trauma dat ze hieraan hebben overgehouden.	Onafhankelijkheids-oorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	https://www.2doc.nl/documentaires/series/2doc/2014/augustus/buitenkampers.html
Themazondagen Museum Bronbeek	Themazondagen sinds 2006 in Bronbeek, 5 keer per jaar, 4 lezingen over onderwerpen gericht op educatie van de Nederlander over Nederlands-Indië. Opkomst is zo'n 200 tot 300 man op zondag, Bronbeek is museum en veteranezorgcentrum, maar heeft ook congrescentrum Koempoelan. Thema bijvoorbeeld 4e generatie aan de slag, hedendaagse omgang met Nederland erfgoed, dekolonisatie, koloniale macht in Nederlands-Indië, Cultuurstelsel. Tweede wereldoorlog, Bersiap. Repatriëringsperiode. Politieone acties en Linggarjati.	Alle perioden van de geschiedenis	Vooraf 1 ^e en 2 ^e generatie Indische en Molukse Nederlanders	Omgeving Arnhem	http://museumbronbeek.nl/ & https://www.defensie.nl/onderwerpen/bronbeek

Bron	Omschrijving	Periode geschiedenis	Doelgroep	Regio	Link
Museum Bronbeek	Landgoed Bronbeek herbergt het belangrijkste museum over de Nederlandse koloniale militaire geschiedenis, met de nadruk op de geschiedenis van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) in het voormalig Nederlands-Indië.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen	Omgeving Arnhem	http://museumbronbeek.nl/ & https://www.defensie.nl/onderwerpen/bronbeek
'Herinneringen in beeld: fotoalbums uit Nederlands-Indië' - publicatie KITLV	In dit boek worden ruim tweehonderd bijzondere foto's uit de historische collectie van het KITLV gepresenteerd. Beelden uit de Indische archipel, die tussen 1860 en 1960 op de gevoelige plaat zijn gezet door amateurs en professionele fotografen.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen	Niet regio specifiek	https://www.kitlv.nl/product/herinneringen-in-beeld-fotoalbums-uit-nederlands-indio/
'De garoeda en de ooievaar: Indonesië van kolonie tot nationale staat' - publicatie KITLV	Het boek gaat uitdrukkelijk in op de voornaamste ontwikkelingen van het door Nederland in de kolonie Nederlands-Indië gevoerde beleid. Hier sluiten hoofdstukken op aan over de Indonesische nationale beweging en over de Japanse bezetting van de kolonie in 1942-1945. Die bezetting maakte de weg vrij voor de proclamatie van de Indonesische onafhankelijkheid en de stichting van de Republiek Indonesië in augustus 1945. Het daarop ontbrande conflict tussen deze Republiek en Nederland kwam in 1949 tot een onvolledige oplossing, waarna het geschil over West-Irian nog tot een dertien jaar durende nasleep leidde. Meer dan de helft van het boek is gewijd aan een kroniek van dit conflict en zijn nasleep.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen	Niet regio specifiek	https://www.kitlv.nl/product/de-garoeda-en-de-ooievaar-indonesio-van-kolonie-tot-nationale-staat/
'Vervlogen verwachtingen: de teloorgang van Nieuw-Guinea in 1961-1962' - publicatie KITLV	Vervlogen verwachtingen is het relaas van een hooggeplaatste bestuursambtenaar in Nederlands Nieuw-Guinea die de overdracht van Nederlands 'laatste kolonie in de Oost' aan de Republiek Indonesië van zeer nabij meemaakte.	Onafhankelijkheids-oorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	https://www.kitlv.nl/product/vervlogen-verwachtingen-de-teloorgang-van-nieuw-guinea-in-1961-1962/

<i>Bron</i>	<i>Omschrijving</i>	<i>Periode geschiedenis</i>	<i>Doelgroep</i>	<i>Regio</i>	<i>Link</i>
'Verguisd en vergeten: Tan Malaka, de linkse beweging en de Indonesische revolutie, 1945-1949 (3vols)' - publicatie KITLV	Verhaal over Tan Malaka gedurende de onafhankelijkheidsoorlog in Indonesië.	Onafhankelijkheids-oorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	https://www.kitlv.nl/product/verguisd-en-vergeten-tan-malaka-de-linkse-beweging-en-de-indonesische-revolutie-1945-1949-3vols/
'Revolusi Indonesië en het ontstaan van de moderne wereld' - David Van Reybrouck	De onafhankelijkheidsstrijd van Indonesië, die zijn hoogtepunt bereikte in de jaren veertig van de vorige eeuw, is lang gezien als een conflict tussen kolonisator Nederland en het gekoloniseerde Indië. Maar in werkelijkheid was het wereldgeschiedenis. David Van Reybroucks Revolusi is het eerste boek dat de strijd lostrekt uit het nationale perspectief en het belang ervan toont als mondiale gebeurtenis.	Onafhankelijkheids-oorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	
'De brandende kampongs van generaal Spoor' - Rémy Limpach	Onderzoek naar het door Nederlandse militairen gepleegde geweld tijdens de dekolonisatie van Nederlands-Indië (1945-1949).	Onafhankelijkheids-oorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	
Documentaire 'Nederlands-Indië Tijdens de Tweede Wereldoorlog' - NIOD	Het NIOD levert met deze dvd box een indrukwekkend document. Centraal op deze twee dvd's staat de Japanse bezetting van Nederlands-Indië in de oorlogsjaren 1942-1945.	De Tweede Wereldoorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	https://www.npostart.nl/onze-jongens-op-java/BV_101395134

Bron	Omschrijving	Periode geschiedenis	Doelgroep	Regio	Link
Documentaire 'Onze jongens op Java' – Coen Verbraak	Onze jongens op Java is een vierdelige documentaire van historicus Coen Verbraak. Hierin vertelt hij de openhartige verhalen van veertien veteranen, onder wie Joop Hueting. Hueting was de eerste die in 1969 melding maakte van oorlogsmisdaden die Nederlanders hadden begaan.	Onafhankelijkheids-oorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	
Documentaire 'Molukkers in Nederland' (vanaf 19 mei 2021) – Coen Verbraak	In een vierdelige documentaireserie interviewt journalist en historicus Coen Verbraak veertien Molukkers uit verschillende generaties. Zij vertellen het aangrijpende verhaal van de eerste generatie die uiteindelijk dof berustte in haar lot, van de tweede generatie die zich juist fel verzette (via gewelddadige acties en kapingen) en van de generaties daarna die zich vervolgens schijnbaar moeiteloos konden aanpassen.	Komst naar en integratie in Nederland	Iedereen	Niet regio specifiek	https://pers.bnnvara.nl/documentaire-serie-molukkers-in-nederland-van-coen-verbraak/
Publicaties 'Van Indië tot Indonesië' - NIOD	Het onderzoeksprogramma Van Indië tot Indonesië. Herschikking van de Indonesische samenleving is een breed opgezet historisch onderzoek naar de sociale en economische gevolgen van de Japanse bezetting en de daarop volgende Bersiap- en revolutietijd alsmede het dekolonisatieproces voor de verschillende bevolkingsgroepen in de verschillende regio's in Nederlands-Indië/Indonesië.	Alle perioden van de geschiedenis	Iedereen	Niet regio specifiek	https://www.niod.nl/nl/publicaties-van-indi%C3%AB-tot-indonesi%C3%AB
Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950 (lopend onderzoek) - NIOD	Grootschalig onderzoek naar het gebruik van extreem geweld tijdens de dekolonisatieoorlog in Indonesië.	Onafhankelijkheids-oorlog	Iedereen	Niet regio specifiek	https://www.niod.nl/nl/projecten/onafhankelijkheid-dekolonisatie-geweld-en-oorlog-indonesi%C3%AB-1945-1950

<i>Bron</i>	<i>Omschrijving</i>	<i>Periode geschiedenis</i>	<i>Doelgroep</i>	<i>Regio</i>	<i>Link</i>
Tentoonstelling 'Molukkers in Drenthe' (vanaf begin 2023)– Drents Museum	In de tentoonstelling Molukkers in Drenthe presenteert het Drents Museum minder bekende verhalen uit dat verleden, zoals het fenomeen van de vrouwenloods, de wekenlange bootreis van Indonesië naar Nederland en de manier waarop Molukse jongeren de sixties in Drenthe beleefden.	Komst naar en assimilatie in Nederland	Iedereen	Omgeving Assen	https://drentsmuseum.nl/nl/tentoonstellingen/molukkers-drenthe
Romans en verhalen	Verschillende boeken met het leven in Nederlands-Indië en de onafhankelijkheidsstrijd centraal: <ul style="list-style-type: none"> • Adriaan van Dis, Indische duinen • Birgit Treipl, Schuilen tussen bamboe. Mijn vaders jeugd in Nederlands-Indië • Elise Lengkeek, De hel van Tjideng. een persoonlijk verslag van een jappenkamp • F. Springer, Zaken overzee • Hella S. Haasse, Oeroeg • Hella S. Haasse, Sleuteloog • J. Eijkelboom, Het krijgsbedrijf : vijf benaderingen • Joop van den Berg, Regen over de Digoel : Indische en Nieuw-Guinese verhalen • Kester Freriks, de onafhankelijkheid van Indonesië in verhalen en herinneringen • Louis Couperus, De stille kracht • Margit Willems, Vijand zonder uniform : roman • Marion Bloem, Vervlochten grenzen : roman • Merel Hubatka, Norman • Pramoedya Ananta Toer, Guerrillafamilie • Pramoedya Ananta Toer, In de fuik • Sanne van Biesheuvel, Oorlog aan de overkant : de belevenissen van een hospik in Indië, Indonesië • 	Verschillende perioden	Breed publiek, diverse doelgroepen (vanaf voortgezet onderwijs)	Niet regio specifiek	Verscheidene bronnen

<i>Bron</i>	<i>Omschrijving</i>	<i>Periode geschiedenis</i>	<i>Doelgroep</i>	<i>Regio</i>	<i>Link</i>
Beeld en geluid	Documentaires en films over de geschiedenis van Nederlands-Indië: <ul style="list-style-type: none"> • Anne Jan Sijbrandij, De stilte van een bloem • Einde van Indië : oorlog in Indonesië. • Hans Hylkema (regie), Oeroeg • Hans van den Berg en Jan Sluiter (samenst.), Beeld van Nederland : oorlog en vrede • Marion Bloem (regie), Het land van mijn ouders / Wij komen als vrienden • Lara Nuberg, Radiodoc: Wat ervan overbleef • Peter Gerritse (script en regie), Onze jongens overzee: het einde van een wereldrijk • Peter Hogendijk (regie), Soerabaja Surabaya : een film over een tropische revolutie in het najaar van 1945 • René Kok (samenstelling en red.), Strijd om Indië : het Nederlands-Indonesische conflict 1945-1949 • Tijdsbeeld Media (samenst.), Einde van Indië: oorlog in Indonesië • Thom Hoffman, Een verborgen geschiedenis : anders kijken naar Nederlands-Indië 	De Tweede Wereldoorlog en onafhankelijkheids-oorlog	Breed publiek, diverse doelgroepen (vanaf voortgezet onderwijs)	Niet regio specifiek	Verscheidene bronnen. Deze lijst is samengesteld op basis van de suggesties op https://www.canonvannederland.nl/ .
NOS op 3	Uitgelegd: de rol van Nederland in voormalig Nederlands-Indië	Alles voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog.	Breed publiek, met name jongeren.	Niet regio specifiek	https://nos.nl/op3/artikel/2344160-uitgelegd-de-rol-van-nederland-in-voormalig-nederlands-indie

Boeken Informatief	<p>Boeken over de geschiedenis van Nederlands-Indië:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ad van Liempt, Nederland valt aan : op weg naar oorlog met Indonesië 1945-1947 • Art de Vos, Gordel van geweld : overleven in Indië, een familiekroniek • Bauke Geersing, Kapitein Raymond Westerling en de Zuid-Celebes-affaire (1946-1947) • Cas Oorthuys, Een staat in wording : fotoreportage van Cas Oorthuys over Indonesië van 1947 • Claartje Bunnik, Een onmogelijke missie : Jaap Hangelbroek, bestuursambtenaar in de nadagen van Nederlands-Indië • Coen Verbraak, De Molukkers. Een vergeten geschiedenis. • Diederik Samwel, Tropenvader • Els Bogaerts en Remco Raben (red.), Van Indië tot Indonesië • Frans C. Hazekamp, Het laatste grote gevecht in Indië : tweeduizend guerilla's vallen Solo aan 7-10 augustus 1949 • Frans Glissenaar, Indië verloren, rampspoed geboren • Gert Oostindie, Soldaat in Indonesië, 1945-1950 : getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis • H.Th. Bussemaker, Bersiap! : opstand in het paradijs : de Bersiap-periode op Java en Sumatra 1945-1946 • Harke Hibma, Indië moet vrij : mijn bewogen jaren als oorlogsvrijwilliger in Nederlands Oost-Indië, 1945-1948 • Herman Spinhof, Vertrapte illusies. Verborgene oorlogsherinneringen van Molukkers. • Hylke Speerstra, Op klompen door de dessa : Indiëgangers vertellen • Ilse Akkermans, Bestemming Soerabaja. Een verzwegen verleden in Nederlands-Indië • J. van Dulm, Geïllustreerde Atlas Van De Japanse Kampen In Nederlands-Indië, 1942-1945 	Alle periode van de geschiedenis komen aan bod	Breed publiek, diverse doelgroepen (vanaf voortgezet onderwijs)	Niet regio specifiek	Verscheidene bronnen. Deze lijst is samengesteld op basis van de suggesties op https://www.canonvannederland.nl/ .
--------------------	---	--	---	----------------------	--

	<ul style="list-style-type: none"> • J.J. Nortier, De Japanse aanval op Nederlands-Indië • J.J.P. de Jong, Avondschot : hoe Nederland zich terugtrok uit zijn Aziatisch imperium • J.J.P. de Jong, De terugtocht : Nederland en de dekolonisatie van Indonesië • J.J.P. de Jong, Diplomatie of strijd : een analyse van het Nederlands beleid tegenover de Indonesische Revolutie 1945-1947 • Jaap de Moor, Generaal Spoor : triomf en tragiek van een legercommandant • Jan Brokken, De tuinen van Buitenzorg • Jan Schneider, In de hel van Birma. Ooggetuigenverslag uit de kampen langs de Birma-Siam Spoorlijn 1942-1945 • John Jansen van Galen, Fiasco van goede bedoelingen. Nederlandse en de Indonesische onafhankelijkheid. • Louis Zweers, De gecensureerde oorlog : militairen versus media in Nederlands-Indië 1945-1949 • Marije Plomp, De gentleman-bandiet : verhalen uit het leven en de literatuur, Nederlands-Indië/Indonesië 1930-1960 • Martin Bossenbroek, De wraak van Diponegoro : begin en einde van Nederlands-Indië • Redactie Noordhoff Atlasproducties (red.), De Bosatlas van de geschiedenis van Nederland, p. 468-469 • René Kok, Louis Zweers en Erik Somers, Koloniale oorlog 1945-1949: van Indië naar Indonesië • Rien Snijders, Wij werden misleid • Ronald Nijboer , Tabé Java, tabé Indië : de koloniale oorlog van mijn opa • Stef Scagliola, Last van de oorlog : de Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking • Willem den Engelsman, Commando in Indië • Wim van den Doel (red.), Nederland in de twintigste eeuw 				
--	--	--	--	--	--

<i>Bron</i>	<i>Omschrijving</i>	<i>Periode geschiedenis</i>	<i>Doelgroep</i>	<i>Regio</i>	<i>Link</i>
Kinderboeken, jeugdromans	<p>Verschillende boeken met het leven in Nederlands-Indië, de strijd voor onafhankelijkheid en de komst naar Nederland centraal:</p> <p>Kinderen</p> <ul style="list-style-type: none"> • 'De kleur van heimwee' pag. 169-172 in: Van tijd tot tijd: Nederlandse geschiedenis in 50 verhalen (10+) • Agave Kruijssen, Het Dinojolielied (pagina 384 t/m 393) in: Over vroeger en nu: verhalen bij de canon (9+) • Arend van Dam & Alex Wolf, Een nieuwe oorlog en een ramp (pagina 130 t/m 131) in: Lang geleden... (8+) • Han van der Horst, Nederlandse vlag op vreemde kust in: Avontuur van Nederland (11+) • Joke de Jonge, Een schatkist vol geheimen (9+) • Marion Bloem, Matabia, of een lange donkere nacht (9+) • Martine Letterie & Karlijn Stoffels, Dwars door de storm (ebook) (10+) • Peter Vervloed, Rood kleurde de rivier (8+) • Vivian den Hollander, Alleen Beer mocht mee (9+) <p>Jeugd</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gerry Velema, Eruit jij! (14+) • Hans Vervoort, Weg uit Indië (11+) • Marion Bloem, Brieven aan Souad (11+) • Martine Letterie, Nooit meer thuis (12+) • Peter van Dongen, Rampokan (12+) • Tristan Burton, Indonesië (12+) 	Alle periode van de geschiedenis komen aan bod	Breed publiek, diverse doelgroepen (vanaf 8 jaar)	Niet regio specifiek	Verscheidene bronnen. Deze lijst is samengesteld op basis van de suggesties op https://www.canonvannederland.nl/ .

Overzicht aanbod gericht op regulier onderwijs

Bron	Omschrijving	Periode geschiedenis	Doelgroep	Regio	Link
Lespakket 'Klanken van Oorsprong'	Lespakket voor vmbo 3 en 4 en havo/ vwo bovenbouw (4, 5 en 6) gecreëerd op basis van de documentaire 'Klanken van oorsprong'.	Onafhankelijkheids-oorlog, Bersiap, komst naar Nederland	Vmbo 3 en 4 en bovenbouw havo/ vwo	Door heel Nederland	https://klankenvanooorsprong.nl/educatie/
4 en 5 mei Denkboek – Nationaal Comité 4 en 5 mei	Het Denkboek daagt leerlingen van groep 7 uit om zelf na te denken over de Tweede Wereldoorlog, herdenken en vieren, vrijheid en democratie.	Alle perioden van de geschiedenis	Groep 7 basisonderwijs	Door heel Nederland	https://www.4en5mei.nl/educatie/basisonderwijs/4-en-5-mei-denkbok
Artikel 'Nederlandse Militaire acties in Indonesië 1946-1949' - Geschiedenis Vandaag	Artikel over de onafhankelijkheidsoorlog Nederlands-Indië.	Onafhankelijkheids-oorlog	Voortgezet onderwijs	Niet regio specifiek	https://www.geschiedenisvandaag.nl/2018/10/13/nederlandse-militaire-acties-in-indonesie-1946-1949/
Cultuur menu 'Dilemma's voor vrijheid' - Museum Sophiahof & Indisch Herinneringscentrum	Haagse musea bieden museumlessen aan via een opeenvolgende leerlijn aan klas 1 t/m 3 van het vmbo, havo en vwo. Leerlingen leren over de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog voor een van de Nederlandse koloniën. Ze krijgen inzicht in de verschillende motieven om te migreren.	Vanaf de Tweede Wereldoorlog tot de komst naar Nederland	Vmbo, havo en vwo 1 t/m 3	Regio Haaglanden	https://cultuurmenu.nl/wp-content/uploads/cultuurmenu-brochure-voortgezet-onderwijs-2020_def.pdf

Lesprogramma <i>Inclusief Indië – Indisch Herinneringscentrum</i>	<i>'Inclusief Indië' is een online lesprogramma waar thema's als Nederlands-Indië, Indonesië, dekolonisatie en multiperspectiviteit centraal staan.</i>	<i>Alle perioden van de geschiedenis</i>	<i>Voortgezet onderwijs en MBO, maar geschikt voor iedereen</i>	<i>Niet regio specifiek</i>	<i>https://inclusiefindie.nl/</i>
Lespakket 'Thuis is ver weg' – Indisch Herinneringscentrum	Het lesmateriaal bestaat uit clips (fragmenten) van de NOS-documentaire 'De oorlog van acteur Eric Schneider', aanvullende filmbronnen en opdrachten. De leerlingen verdiepen zich in de geschiedenis aan de hand van het familieverhaal van acteur Eric Schneider.	De Tweede Wereldoorlog	Vmbo 3 en 4, ook geschikt voor andere schoolsoorten en leerjaren.	Niet regio specifiek	https://www.indischherinneringscentrum.nl/wat-is-er-te-doen/educatie/voortgezet-onderwijs/documentaire-thuis-is-ver-weg
Onderwijsprogramma 'Koloniale Sporen in mijn Buurt' – Indisch Herinneringscentrum	'Koloniale Sporen in mijn Buurt' is een onderwijsprogramma dat ouderen, jongeren en de buurt dicht bij elkaar brengt rondom het (door)vertellen van persoonlijke verhalen. Tijdens het programma verdiepen de leerlingen zich in koloniale (oorlogs)geschiedenis en erfgoed van Nederland. Nederlands-Indië (nu Indonesië), Suriname en de Antillen staan hierbij centraal.	Alle perioden van de geschiedenis	Onderbouw vmbo, havo, vwo	Regio Haaglanden	https://www.indischherinneringscentrum.nl/wat-is-er-te-doen/educatie/voortgezet-onderwijs/ontmoeting-koloniale-sporen-mijn-buurt
Wereldburgerschap programma 'Plekken met een verhaal' – Indisch Herinneringscentrum	In dit programma staan de thema's identiteit en (on)vrijheid centraal. Zo maken de studenten kennis met persoonlijke verhalen; krijgen inzicht in meerdere perspectieven en dilemma's tijdens de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië; discussiëren over de rol van media en beeldvorming over de ruim 350.000 mensen die na de oorlog uit de voormalige kolonie naar Nederland kwamen.	Alle perioden van de geschiedenis	Mbo 1 t/m 4	Omgeving Amsterdam, Haaglanden, Amersfoort, Westerbork en Vught	plekkenmeteenverhaal.nl

Strip 'De Terugkeer' – gebruikt door Educatie Indië WO2 Stichtse Vecht	De educatieve strip 'De Terugkeer' vertelt de hele geschiedenis van Nederlands-Indië. De educatieve versie van de strip bevat een educatief katern met docentenhandleiding en werkbladen.	Alle perioden van de geschiedenis	Onderbouw vmbo, havo, vwo	Stichtse Vecht	https://educatie-indie-wo2-sv.nl/aanpak/
Gastles met ooggetuigen in de klas - Indisch Herinneringscentrum	Ooggetuigen delen hun persoonlijk verhaal van de Tweede Wereldoorlog, dekolonisatie in Nederlands-Indië en hun komst/emigratie naar Nederland.	Alle perioden van de geschiedenis	Basisonderwijs, voortgezet en hoger onderwijs	Niet regio specifiek	https://www.indischerherinneringscentrum.nl/wat-is-er-te-doen/educatie/primair-onderwijs/ooggetuigen-gastles-de-klas
Quiz 'Missie Nederlands-Indië' - Indisch Herinneringscentrum	De missie bestaat uit quizvragen, maar ook filmfragmenten uit de NOS-documentaire 'De oorlog van acteur Eric Schneider'.	De Tweede Wereldoorlog	Groep 7 & 8 basisonderwijs	Niet regio specifiek	https://www.indischerherinneringscentrum.nl/wat-is-er-te-doen/educatie/primair-onderwijs/quiz-missie-nederlands-indie
'Vensters op de Molukse Geschiedenis'	Op deze website vind je informatie over vijfhonderd jaar Molukse geschiedenis. De periode van 1450 tot 1950 is ingedeeld in zes tijdvakken. De geschiedenis wordt verteld in de vorm van twintig verhalen over belangrijke personen en gebeurtenissen.	Alle perioden van de geschiedenis	Voortgezet onderwijs	Niet regio specifiek	http://www.venstermoluksegeschiedenis.nl/

Game 'On The Ground Reporter' - Indisch Herinneringscentrum	Net als in veel Indische families wordt in Marlots familie niet veel gepraat over vroeger. Toch wil Marlot weten waar ze vandaan komt en wat het betekent om een vader te hebben die in een ander land opgroeide. En dus gaat ze op onderzoek uit. De documentaire game On The Ground Reporter Indonesië volgt haar zoektocht.	Alle perioden van de geschiedenis	Mbo	Niet regio specifiek	https://www.indischerinneringscentrum.nl/wat-is-er-te-doen/educatie/mbo-hbo-wo/game-ground-reporter
Artikel 'Nederlands-Indië'	Kort overzicht van de geschiedenis van Nederlands-Indië.	De Tweede Wereldoorlog en Onafhankelijkheidsoorlog	Kinderen 10-12 jaar	Niet regio specifiek	https://wikikids.nl/Nederlands-Indi%C3%AB
School TV over Nederlands-Indië	Vershillende educatieve video's over de geschiedenis van Nederlands-Indië.	Alle perioden van de geschiedenis	Basisonderwijs en voortgezet onderwijs	Niet regio specifiek	https://schooltv.nl/zoekresultaten/?q=Indie
Lespakket 'De bevrijding in Nederlands-Indië en de Tweede Wereldoorlog in Zuidoost-Azië' – Simone Berger	Ruim 350 middelbare scholen in de provincie Zuid-Holland kregen in september 2020 het lespakket 'De bevrijding in Nederlands-Indië en de Tweede Wereldoorlog in Zuidoost-Azië'. Deze bestaat uit het jubileumboek 'De lange reis van de poesaka', zes lesbrieven, een documentaire en een geïllustreerde docentenhandleiding voor de docenten geschiedenis en maatschappijleer. Scholieren vanaf de derde jaarlaar kunnen tijdens twee à drie lessen zelf aan de slag met digitale (oorlogs)bronnen en zo online zoeken naar de verhalen achter de personen. In de documentaire vertellen zes overlevenden, als laatste ooggetuigen, over gebeurtenissen die deel uitmaken van de Nederlandse geschiedenis.	Alle perioden van de geschiedenis	Voortgezet onderwijs	Zuid-Holland	https://www.simonberger.nl/Educatie/
Les 'Leven in een jappenkamp'	Les 'Leven in een Jappenkamp' met video's en opdrachten.	De Tweede Wereldoorlog	Klas 1 voortgezet onderwijs	Niet regio specifiek	https://www.webkwestie.nl/wo2%20in%20nederlands%20indie/index.htm

Interactieve rondleiding – 'Indonesië, een gedeelde geschiedenis' – Tropenmuseum Amsterdam	Interactieve rondleiding over de gezamenlijke geschiedenis van Nederland en Indonesië. Aan de hand van verhalen en opdrachten wordt een kijkje genomen in deze gedeelde geschiedenis en een link gelegd met het heden: "Wat zie jij van deze geschiedenis terug in het Nederland van nu?"	De Tweede Wereldoorlog en dekolonisatieperiode	Groep 7 en 8 van basisonderwijs en voortgezet onderwijs	Regio Amsterdam	https://www.tropenmuseum.nl/nl/onderwijs/primair-onderwijs/groep-7-en-8-indonesië-een-gedeelde-geschiedenis
Educatief programma 'De Erfenis' (nog in ontwikkeling) – Tropenmuseum Amsterdam	Educatief programma bij de tentoonstelling 'De Erfenis' voor basisonderwijs en voortgezet onderwijs.	Is nog in ontwikkeling, waarschijnlijk alle perioden	Basisonderwijs en voortgezet onderwijs	Regio Amsterdam	https://www.tropenmuseum.nl/nl/zien-en-doen/tentoonstellingen/de-erfenis
Les 'De "vergeten" oorlog – Nederlands-Indië 1942-1949'	Lespakket voor voortgezet onderwijs over de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië.	De Tweede Wereldoorlog	Voortgezet onderwijs	Niet regio specifiek	https://www.tweedewereldoorlog.nl/bestellen/de-vergeten-oorlog-nederlands-indië-1942-1949/
Lesmateriaal 'De Wereld Van De Oost' gebaseerd op de film 'De Oost'	In het lesmateriaal van 'De Wereld Van De Oost' wordt vanuit verschillende perspectieven ingegaan op de context en erfenis van de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog.	De Tweede Wereldoorlog, Onafhankelijkheidsoorlog	Voortgezet onderwijs en MBO	Niet regio specifiek	https://www.dewereldvandeoost.nl/
Lesprogramma 'Ancestors unKnown Nederland' – Stichting Zieraad	Het lesprogramma Ancestors unKnown geeft jongeren toegang tot hun eigen geschiedenis en biedt ondersteuning in hun zoektocht naar hun afkomst en (meervoudige) identiteit. Naast een aantal lessen over koloniale en migratiegeschiedenissen, bevat Ancestors unKnown een aantal genealogie lessen, die leerlingen tools in handen geven om via stamboomonderzoek, archiefonderzoek en het interviewen van familieleden op zoek te gaan naar hun voorouders en hun familiegeschiedenis. Vooralsnog alleen op Amsterdamse scholen.	Alle perioden van de geschiedenis; wisselt per lesprogramma en gastdocent	Basisschool tot en met klas 2 voortgezet onderwijs; Pabo onderwijs	Regio Amsterdam	http://www.zieraad.org/ancestors-unknown-amsterdam/

Lesbrieven Hell ships – van SHSJZ	Lesbrieven over hell ship-transporten als aanvulling op het lespakket van Simone Berger voor het voortgezet onderwijs dat gebaseerd is op haar boek <i>'De lange reis van de poesaka. Indische tastbare herinneringen'</i> . Deze aanvulling wordt aan ca. 350 middelbare scholen (MBO en voortgezet onderwijs) in de provincie Zuid-Holland gratis aangeboden.	De Tweede Wereldoorlog	Voortgezet onderwijs en MBO	Zuid-Holland	https://www.shsjz.nl/
Lespakket Hell ships (nog in ontwikkeling) – van SHSJZ	Specifiek lespakket over hell ships / Japanse zeetransporten in de Tweede Wereldoorlog. Hiertoe zullen de onderdelen uit het lespakket van Simone Berger worden geïntegreerd met een aangepast lesboek Poesaka dat is aangevuld met 6 Hellship-verhalen.	De Tweede Wereldoorlog	Voortgezet onderwijs en MBO	Gelderland	https://www.shsjz.nl/
Stripboek 'Hellships, Japanse gevangentransporten tijdens WO2' (nog in ontwikkeling) - van SHSJZ	Stripboek over hell ships aanvullend voor bovenstaand te ontwikkelen lespakket.	De Tweede Wereldoorlog	Voortgezet onderwijs en MBO	Gelderland	https://www.shsjz.nl/
Tentoonstelling: "Hellships" (nog in ontwikkeling) - van SHSJZ	Samenwerking om met het Indisch Herinneringscentrum (IHC) te Den Haag en het Museum Bronbeek te Arnhem een tentoonstelling te realiseren over de Hellships. Beiden liggend in de provincies waar de scholen het lespakket hebben of zullen ontvangen. De tentoonstelling wordt daarmee een onderdeel van het te ontwikkelen lespakket en het stripboek.	De Tweede Wereldoorlog	Voortgezet onderwijs en MBO	Omgeving Haaglanden en Arnhem	https://www.shsjz.nl/
Schoolproject 'museumschatjes' bij Indisch Museum Breda – Stichting Arjati	In het kader van project 'Museumschatjes' voor het primair onderwijs komen leerlingen met de klas op bezoek in het museum. Kinderen kiezen een voorwerp uit het museum en zij verbinden het met hun waarde van nu. Daardoor kan het verhaal van Nederlands-Indië verteld worden zonder dat het belerend wordt. Twee scholen die vast komen in het museum, 1 keer per jaar.	Alle perioden van de geschiedenis	Basisonderwijs	Omgeving Breda	https://www.arjati.nl/

Schoolproject Arjati kinderen interviewen Indische / Molukse ouders	Schoolproject voor groep 7 en 8 waarbij kinderen Indische / Molukse ouders die de oorlog hebben meegemaakt interviewen en daar een werkstuk van maken.	De Tweede Wereldoorlog	Basisonderwijs	Omgeving Breda	https://www.arjati.nl/
Adopteren Monument door Basisschool – Stichting Arjati	Stichting Arjati heeft een monument, het Indië monument Breda. Basisscholen kunnen dit monument adopteren. National Comité 4 en 5 mei biedt een bon voor scholen om een bloemstuk bij het monument te leggen.	De Tweede Wereldoorlog	Basisonderwijs	Omgeving Breda	https://www.arjati.nl/
Gastlessen Indië WOII Stichtse Vecht	Stichting organiseert gastlessen (ihkv een breder lesprogramma) aan basisscholen, met ervaringsverhalen over de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië, maar dekolonisatieperiode en Molukse kwestie.	Alle perioden van de geschiedenis	Basisonderwijs groep 8	Stichtse Vecht	https://educatie-indie-wo2-sv.nl/

